

A KISTOKAJI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐ

K. VÉGH KATALIN

1970-ben a Miskolctól délkeletre fekvő Kistokajon (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), a Gerenda határrészen levő kiemelkedésen nyitott homokbányában, a felszín legyalulása során honfoglalás kori sírok kerültek elő (1. kép). Már 1950-ben is találtak itt, szintén homokkitermeléskor, két honfoglalás kori temetkezést, majd 1959-ben újabb négy sír került elő.¹ Ezek a temetkezések valószínűleg a domb déli végén lehettek.

Az 1970. évi leletmentés során 44 sírt tártunk fel (2. kép).² Mivel a homokbányászás 1972-ben folytatódott, további leletmentésre volt szükség, amelyet Gádor Judit végzett el.³ Ekkor 29 sír került feltárássra (3. kép).⁴ Mindkét alkalommal őskori cserepek és császárkori település maradványai is előkerültek.⁵

Összesen tehát 73 sír került feltárássra, amelyeknek kb. egyharmada a földgyalulás következtében bolygatott volt, sok temetkezés pedig elpusztult. A két feltárt temető-rész egymáshoz való viszonyát, egymástól való távolságát pontosan nem tudjuk, mivel az 1972. évi homokkitermelés kezdetén a korábbi leletmentés mérési pontjait megsemmisítették. Ezért a két temető-rész térképét külön közöljük (2–3. kép). Mivel a bányászással a domb déli vége felé haladtak, az 1972-ben feltárt temetkezések az 1970. éviektől délre lehettek.

Az alábbiakban ismertetjük, majd értékeljük az előkerült sírokat és leleteket.⁶

1. *Megay G.*, 1960a. 239., 1960b. 81.; *Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*, 1962. 48.; *K. Végh K.*, 1970. 82.
2. *Kemenczei T.–K. Végh K.*, 1971. 513.; *K. Végh K.*, 1971a. 277., 1971b. 58–59.
3. *Gádor J.–Hellebrandt M.*, 1973. 600–601.; *Gádor J.*, 1973a. 270., 1973b. 73.
4. Gádor Judit a leletmentés anyagát közlésre átengedte, amelyet ezúton is megköszönök.
5. *K. Végh K.*, 1975. 72., 113. IX. t.
6. A leletanyag a miskolci Herman Ottó Múzeumban van. Az antropológiai anyag feldolgozására egyelőre nincs lehetőség. A régészeti anyag közléséhez készült rajzok Kuczogi Zsuzsanna munkája, amelyet itt is megköszönök.

A sírok leírása

1. sír. Nő. Ny–K, 255°. Mélység: nem megállapítható.⁷ Sír h: 208 cm, sz: 88 cm. Váz h: 160 cm. Bolygatott, a kéz- és lábfejsontok hiányoznak (4. kép 1.). Melléklet: a jobb alkar alatt, a medencén vaskés. Egyenes, egyélű, h: 9 cm (4. kép 1.1.).⁸ Ltsz.: 71.20.1.

2. sír. Nő(?). Ny–K, 250°. Bolygatás miatt a sírgödör csak a K-i végén volt pontosan megfigyelhető, itt a sz: 62 cm. Váz h: 163 cm. Koponya összetört. Lábai jobbra hajlítva. A bal alkarcsontok bolygatás következtében hiányoznak (4. kép 2.). Melléklet nincs.⁹

3. sír. Férfi. Ny–K. Sír h: 195 cm, sz: 68 cm. Váz h: 153 cm. A lábfejsontok egy része az alsó lábszárak között volt (4. kép 3.). Melléklet nincs.

4. sír. Nő. Ny–K, 255°. Sír h: 175 cm, sz: 60 és 80 cm. Koponya összetört. A lábsontokat a földgyalu elvitte (5. kép 4.). Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál függő. Ezüst. Szögletes metszetű karikán granulált díszítés és négyágú, tüskés csüngő. Hiányos. H: 3,4 cm (5. kép 4.1.). 2. A koponya jobb oldalánál függő. Ezüst. Karikája körmetszetű, granulált díszítéssel, szőlőfürt alakú csüngővel. H: kb. 3,3 cm (5. kép 4.2.). 3. A nyakon körben gyöngyök: kb. 250 db apró, kerek és hengeres, fehér, kék, zöld paszta és üveg, 2 db nagyobb, sötétkék paszta (5. kép 4.3.). 4. A gyöngysor közepén 3 db kauri kagyló (5. kép 4.4.). 5. A gyöngysor közepén, vízszintes helyzetben bronz spirális, benne egy gyöngyszem. H: 1,2 cm (5. kép 4.5.). 6. A jobb alkaron 2 db karperec: a) Ezüstlemez, pödrott végekkel, koncentrikus kördíszítéssel. Hiányos. Lemez sz: 1,1 cm (5. kép 4.6a.). b) Bronzlemez, kiszélesedő, lekerekített végekkel. Á: 5,8 cm, lemez sz: 0,8 cm (5. kép 4.6b.). 7. A bal combcsont helyén gyűrű. Bronzlemez, keskenyedő, egymásra hajló végekkel. Kör alakú fején kis dudorok, amelyeket körben és kereszt alakban párhuzamos rovátkolás köt össze. Á: 2 cm, fej á: 2,4 cm (5. kép 4.7.). 8. A bal felkar mellett kis karika töredéke. Bronz. Körmetszetű huzalból. Á: 0,1 cm (5. kép 4.8.).

A koponya tisztítása során, később, a koponyából kerültek elő: az 1. sz.-hoz hasonló függő, h: kb. 5 cm (5. kép 4.9a.); a 2. sz.-hoz hasonló 3 db függő (5. kép 4.9b.); a 3. sz.-hoz hasonló, kb. 200 db kis gyöngy (5. kép 4.10.). Ltsz.: 71.20.1–10.

5. sír. Nő. Ny–K. Sír h: 215 cm, sz: 100 és 80 cm. Váz h: 160 cm (6. kép 5. és 25. kép 2.). Bolygatás következtében mozdult el helyéről a jobb oldali bordák egy része és került koponyacsont a jobb könyök tájékára. Mellékletek: 1. A koponya alatt láncsal összekapcsolt 2 db gömbsorcsonyos függő. Ezüst. A csüngő dróton 4-4 db üreges gömb volt, á: 0,9 cm. A függő h: kb. 8 cm, a lánc h: kb. 38 cm. A láncra 4 db, 1,2 cm átmérőjű karika is van, visszahajlított kis ezüstlemezrel. Az utóbbiakon textillenymomat volt megfigyelhető (6. kép 5.1.). 2. A koponya alatt, a lánc közelében 4 db sziv alakú ezüstlemez, töredékekben. H: 2,9 cm (6. kép 5.2.). E lemezek és a koponya alatt farostmaradványokat (vékony falemez?) figyeltünk meg. 3. A nyakon körben gyöngyök: a) a feltárás során 6 db kék és 18 db fehér paszta került elő (6. kép 5.3a.); b) később, a koponya tisztításakor még előkerült 1 db kettős, fehér és 10 db kis lapos fehér paszta, 4 db zöld üvegyöngy (6. kép 5.3b.). 4. A gerincen, a nyaktól a medencéig 65 db gyöngy. Közülük 10 db kettős, ill. hármas tagolású sötétkék és fehér, a többi zöld, fehér és barna üveg, paszta (6. kép 5.4.). 5. Összesen 8 db ezüst, rombusz alakú dísz: 1 db a mellkason, a gerinc jobb oldalán, 5 db a derék és a bal csukló fölött, 2 db töredékei a medencén. A veretek széle rovátkolt, sarkain kis lyukkal. H: 2,1 cm (6. kép 5.5.). 6. Összesen 8 db ezüst préselt korong: 4 db a mellkason, 3 db a derékon közepén, az utóbbi helyen még 1 db volt nyomokban. A korongokon gyöngykeretben életfamotívum, a széleken felvarrásra szolgáló lyukak nyomával. Á: 2,9 cm (6. kép 5.6.). 7. A bal felkar és a bordák között, továbbá a keresztcsont alatt 1-1 db bronz füles gomb. Üregesek, két félből állnak. H: 1,7 cm

7. A talaj legyalulása miatt a sírok mélységét a legtöbb esetben nem lehetett megállapítani. A sírgödör alakja a rajzokon látható, ezért leírását mellőzzük. Mivel kevés kivétellel valamennyi váz hátán, nyújtott helyzetben feküdt, a vázak leírását is elhagyjuk, s csak az eltérő, illetőleg a sír rajzáról nem egyértelműen leolvasható jelenségeket írjuk le. Rövidítések: á = átmérő, fá = fenékatmérő, szá = szájtátmérő, h = hosszúság, ltsz. = leltári szám, m = magasság, sz = szélesség, v = vastagság.

8. Az első szám a sírszámot jelöli, a második a tárgy száma.

9. A „melléklet nincs” megjegyzés a bolygatott sírok esetében természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy eredetileg voltak tárgyak a sírban.

(6. kép 5.7.). 8. A jobb könyökön, a koponyacsont alatt karperec. Ezüstlemez, végei pödörtek. Szélein kétsoros rovátkolás, köztük kétsorosan rovátkolt zegzug díszítés és poncolt apró körök. Á: 6,7 cm, lemez sz: 1,1 cm (6. kép 5.8.). 9. A bal kézfejen, a gyűrűsujjon gyűrű. Öntött, ezüst. Feje dudorokkal és enyhén bekarcolt vonalakkal díszített. Á: 2 cm, a pánt sz: 0,4 cm, a fej sz: 1,2 cm (6. kép 5.9.). Ltsz.: 71.20.11–19.

6. sír. Felnőtt. A földgyalu erősen megbolygatta. A vázból másodlagos helyen lábszárcsont, karcson, medence- és bordadarab maradt meg. Melléklet nincs.

7. sír. Felnőtt. A földmunka során elpusztították, a vázból néhány csigolya, borda- és lábszárcsonttöredék maradt meg. Melléklet nincs.

8. sír. Felnőtt. Ny–K, 260°. Földgyalu által bolygatott, de eredeti helyén volt a koponya, a csigolyák, a jobb felkar, a bal alkar és a medence. Melléklet nincs.

9. sír. Felnőtt. A földmunka során elpusztult. A vázból megmaradt a medence, néhány csigolya, bordatöredék, alkarcsont. Melléklet nincs.

10. sír. Felnőtt. Ny–K. Bolygatott. Eredeti helyén voltak az alkar- és lábszárcsontok, valamint a medence. Melléklet nincs.

11. sír. Férfi. Ny–K, 250°. Sír h: 185 cm, sz: 40 és 85 cm. Váz h: 140 cm. A jobb alkar a felkarra visszahajlítva. A lábfejszontok hiányoznak (7. kép 11.). Melléklet nincs.

12. sír. Gyermek. Ny–K. Elpusztult, a vázból az összetört koponya, bordák, felkarcsontok maradtak meg. Melléklet: a bordák között vaskés. Egyenes, egylélű. H: 9,3 cm (7. kép 12.). Ltsz.: 71.20.20.

13. sír. Gyermek. Elpusztult, a vázból csak a koponya, felkarcsont és néhány borda maradt meg. Melléklet nincs.

14. sír. Férfi. Ny–K, 260°. A sírgödörnek csak a Ny-i fele volt megállapítható. A medencénél a gödör sz: 70 cm. Bolygatott, a jobb felkar- és a bal karcsonatok hiányoznak. Váz h: 145 cm (7. kép 14.). Melléklet nincs.

15. sír. Gyermek. Ny–K, 255°. A váz alsó része és a jobb kar elbolygatva. A bal kar a test mellett kinyújtva. Melléklet nincs.

16. sír. Gyermek. A földmunka során elpusztult, a vázból csak néhány koponyatöredék, borda- és lábszárcsont maradt meg. Melléklet nincs.

17. sír. Nő. Ny–K, 255°. Sír h: 190 cm, sz: 70 és 80 cm. A váz felső része bolygatott (8. kép 17.). Mellékletek: 1. A koponya helyén 15 db gyöngy (1 db szemes, a többi apró fehér és kék paszta) és 3 db kauri kagyló (8. kép 17.1.). 2. A jobb könyökön karperec. Ezüstlemez, végei pödörtek. Függőleges és egymást keresztező rovátkolás, valamint poncolt körök díszítik. Á: 6,2 cm, lemez sz: 1,2 cm (8. kép 17.2.). Textilmaradvány volt rajta. 3. Az előző tárgy mellett egy másik karperec. Kerek metszetű bronzhuzalból, hegyesedő végekkel. Á: 6,1 cm, v: 0,3 cm (8. kép 17.3.). 4. A bal alkaron karperec. Két bronzhuzalból sodort, hurkos-kampós végekkel. Á: 7 cm, v: 0,4 cm (8. kép 17.4.). Ltsz.: 71.20.21–25.

18. sír. Nő. Ny–K, 255°. Bolygatott, a sírgödör alakja csak a K-i részén volt megállapítható. Sz: 60 cm. Jobb lábát és a bal combcsontot a földgyalu elvitte (9. kép 18.). Mellékletek: 1. A koponya alatt, a jobb fül táján és az állkapocs fölött 2-2 db függő. Ezüst. Csüngője szőlőfürtutátnat. A függők h: 2,4, 2,6, 2,6, 2,8 cm (9. kép 18.1.). 2. Az állkapcspon levő függők alatt hajkarika, körmetszetű, vékony bronzhuzalból. Nyitott. Á: 1,9 cm, v: 0,1 cm (9. kép 18.2.). 3. A koponya alatt levő függők mellett hajkarika, körmetszetű ezüsthuzalból. Nyitott. Á: 2,3 cm, v: 0,2 cm (9. kép 18.3.). 4. A jobb kézen gyűrű, körmetszetű ezüsthuzalból. Zárt. Á: 2,5 cm, v: 0,2 cm (9. kép 18.4.). 5. A bal kézen gyűrű. Öntött bronz, kiszélesedő fején vésett madár. Á: 2,2 cm, lemez sz: 0,4 cm, a fej sz: 1,3 cm (9. kép 18.5.). Ltsz.: 71.20.26–30.

19. sír. Férfi. Ny–K, 245°. Sír h: 180 cm, sz: 80 cm. Váz h: 160 cm (10. kép 19.). Melléklet nincs.

20. sír. Gyermek. A földmunka során elpusztult. A sírgödör átmérője kb. 30×40 cm. A vázból mindössze egy kis koponyatöredék és néhány hosszúcsont maradt meg. Melléklet nincs.

21. sír. Gyermek. Ny–K. A földgyalu elbolygatta. A vázból – eredeti helyén – megmaradtak a csigolyák, a bordák, a behajlított karok és a jobb lábszárcsontok. Melléklet nincs.

22. sír. Nő. Ny–K, 255°. Sír h: 200 cm. Váz h: 155 cm (10. kép 22.). Melléklet nincs.

23. sír. Férfi. Ny–K, 275°. A hiányzó jobb alkarját és lábszárcsontjait a mellette levő 22. sír kiásásakor bolygathatták el (10. kép 23.). Melléklet nincs.

24. sír. Nő. Ny–K, 255°. A sírgödör K-i szélét nem lehetett megállapítani. Ny-on a sz: 55 cm, a lábfejnél 90 cm. A váz h: 144 cm. A jobb combcsontot valószínűleg állat mozdította el (11. kép

24.). Mellékletek: 1. 8 db préselt ezüstkorong: 2 db a koponyán, 2 db a koponya alatt, 2 db a bal oldali mellkason, 1 db a bal felső kar és a gödör széle között és 1 db a mellkas jobb oldalán. Gyöngykeretbe foglalt rozetta díszíti. Á: 2,1 cm. Hiányosak (11. kép 24.1.). 2. A mellkas jobb oldalán, egymás mellett, 2 db négyszögletes, préselt dísz, virágmotívummal. Sz: kb. 2,1 cm (11. kép 24.2.). 3. A jobb fül táján gömbsorcüngős függő. Ezüst. A csüngő dróton 4 db üreges gömb volt, közöttük spirálisan rátekeresztelt huzal. Hiányos (11. kép 24.3.). 4. A jobb felkar és a bordák között, valamint a bal kulcsont és a koponya között 1-1 db áttört bronzkorong, ló és életfa ábrázolással. Á: 5 cm, v: 0,8 cm (11. kép 24.4a-b.). A korongok alatt bőrnymok voltak. 5. Az állkapocs alatt 52 db gyöngy: 5 db színes szemes gyöngy, 6 db zöld üveg, a többi apró, fehér és zöldes paszta (11. kép 24.5.). 6. A jobb felkar külső és belső oldalánál, valamint a bordákon, az áttört korong körül 26 db gyöngy: 1 db kopott szemes gyöngy, a többi fehér paszta és kék üveg (11. kép 24.6.). 7. 7 db öntött bronz füles gomb: 2 db a mellkas felső részén, a gerinc két oldalánál, 4 db a derék táján (a gerinc két oldalánál 2-2 db) és 1 db a gerinc és a medence között. Üregesek, két félből állnak. H: 1,5 és 1,8 cm (11. kép 24.7.). 8. 5 db kauri kagyló: 1 db a koponya bal oldalánál, 1 db az állkapocs alatt, 3 db a derék táján, a gombok között. Felfűzésre szolgáló lyuk van rajtuk (11. kép 24.8.). 9. A jobb csuklón karperec. Két bronzhuzalból sodort, hurkos-kampós végekkel. Á: 7,4 cm, v: 0,3 cm (11. kép 24.9.). 10. A bal kézfejen karperec. Egyik darabja a bal lábfejnél került elő. Az előbbihez hasonló. Á: 6,8 cm, v: 0,3 cm (11. kép 24.10.). Ltsz.: 71.20.31-40.

25. *sír.* Férfi. Ny-K, 265°. A sírgödör Ny-i széle nem volt megállapítható. Sz: 80 és 50 cm. Váz h: 170 cm. A jobb kézfej a gerincnél 10 cm-rel magasabban volt (12. kép 25.). Melléklet nincs.

26. *sír.* Nő. Ny-K, 255°. Sírh: 190 cm, sz: 70 és 63 cm. Váz h: 150 cm. Az É-i oldalon bolygatott, ennek következtében hiányoznak a bal kéz csontjai és kerülhetett egy koponyatető-darab a medence alá (12. kép 26.). Mellékletek: 1. A koponya alatt kis karika. (A koponya mindkét fül táján zöld volt, de csak ez az egy függő került elő.) Körmetszetű ezüsthuzalból. Nyitott. Á: 2,2 cm, v: 0,1 cm (12. kép 26.1.). 2. 4 db tömör füles gomb: 1 db a gerinc és a bal kulcsont között, 1 db a szegycsont bal oldalánál, 2 db a derék táján, a gerinc jobb oldalánál. Ezüst, feje lencse alakú, gerezdel. H: 1,2 cm (12. kép 26.2.). 3. A mellkason, a gerincen 2 db színes szemes gyöngy. Á: 1,6 cm (12. kép 26.3a-b.). 4. A sírgödör DNy-i sarkában gyűrű. Ezüst, öntött, feje bekarcolt vonalakkal díszített. Á: 2,2 cm, a pánt sz: 0,4 cm, a fej sz: 1 cm (12. kép 26.4.). Ltsz.: 71.20.41-44.

27. *sír.* Férfi. Ny-K, 265°. Sírh: 210 cm, sz: 85 és 75 cm. Váz h: 165 cm. A mellkas táján bolygatott (13. kép 27.). Mellékletek: 1. A két fül táján 1-1 db karika. Ezüst, körmetszetű huzalból, nyitottak. Á: 2 cm, v: 0,1 és 0,15 cm (13. kép 27.1a-b.). 2. A jobb felkaron, tuskével a bordák felé, nyílcsúcs. Vas. H: 7 cm (13. kép 27.2.). 3. A bal combcsonton vaskés, hegyével a váz felé. Egyenes, egyélű. H: 6,5 cm (13. kép 27.3.). Ltsz.: 71.20.45-47.

28. *sír.* Felnőtt. Ny-K, 255°. Nagy része a földmunka során elpusztult. A sírgödör téglalap alakú lehetett. Sírh: kb. 170 cm, sz: 50 cm. A vázból eredeti helyén volt a koponya egy része, a gerincecsigolyák, a felkarcsontok és a bordák. A koponya maradványa a bal fül táján zöldes színű. Melléklet nincs.

29. *sír.* Férfi. Ny-K, 250°. Sírh: 240 cm, sz: 85 cm. Váz h: 175 cm (13. kép 29.). Melléklet: a bal alkaron csíholóvas. H: 7,2 cm (13. kép 29.1.). Ltsz.: 71.20.48.

30. *sír.* Férfi. Ny-K, 245°. A sírgödör végei nem voltak megállapíthatók. Sz: 42 cm. Váz h: kb. 140 cm (14. kép 30.). Melléklet: a jobb kézen gyűrű. Ezüst, öntött, kör alakú fejfel. Á: 2,1, fej á: 1,6 cm (14. kép 30.1.). Ltsz.: 71.20.49.

31. *sír.* Gyermekek. Ny-K, 255°. A sírgödör alakja csak a K-i végén volt megfigyelhető. Sz: 50 cm. A váz hanyatt fekvő, a lábak balra, derékszögben felhúzva, zsugorított helyzetben. A csontok egy része valószínűleg elporladt (14. kép 31.). Melléklet nincs.

32. *sír.* Nő. Ny-K, 265°. Sírh: 175 cm, sz: 45 cm. Váz h: 145 cm (14. kép 32.). Melléklet nincs.

33. *sír.* Gyermekek. Ny-K, 250°. Sírh: 65 cm, sz: 30 és 20 cm. A csontok egy része elporladt (14. kép 33.). Melléklet nincs.

34. *sír.* Nő. Ny-K, 250°. Sírh: 230 cm, sz: 64 és 91 cm. Váz h: 155 cm (15. kép 34.). Mellékletek: 1. A koponya jobb és bal oldalánál 1-1 db gömbsorcüngős függő. Ezüst. A csüngő huzalon 4 db üreges gömb volt, közöttük spirálisan tekercselt huzal. Hiányosak. A csüngő tag h: 6 cm (15. kép 34.1a-b). 2. A nyak jobb oldalánál 1 db rombusz alakú dísz. Préselt, ezüst, rovátkolt, sarkain lyukakkal. Hiányos (15. kép 34.2.). 3. 17 db préselt korong: 6 db elől a nyakon, 11 db a mellkason és a medencén. Ezüst. Körtörös árkolás és gyöngykeret díszíti. Szétporladtak, csak néhány töredéket lehetett megmenteni. Á: kb. 2,6 cm (15. kép 34.3.). 4. A nyakon elől

10 db kauri kagyló és 24 db gyöngy: 11 db színes szemes gyöngy, 2 db gerezdelt, zöld üveg és 11 db lapos, henger alakú, zöld üveg (15. kép 34.4.). 5. A jobb alkaron karperec. Két bronzhuzalból sodort, hurkos-kampós végű. Több darabban, á: kb. 6 cm, v: 0,2 cm (15. kép 34.5.). 6. Bal alkaron karperec. Ezüstlemez, pödrott végekkel, rovátkolt, párhuzamos zezzug vonal díszíti. Á: 6,5 cm, a lemez sz: 1 cm (15. kép 34.6.). Ltsz.: 71.20.50–56.

35. *sír.* Felnőtt. Ny–K, 230°. A földgyalu megbolygatta. A vázból eredeti helyén volt a csigolyák és a bordák egy része, a medence, a többi csont másodlagos helyen. Melléklet nincs.

36. *sír.* Gyermekek. Ny–K, 265°. Sír h: 60 cm, sz: 42 cm (16. kép 36.). Melléklet nincs.

37. *sír.* Nő. Ny–K, 265°. Sír h: 205 cm, sz: 50 és 40 cm. Váz h: 165 cm (16. kép 37.). Mellékletek: 1. A koponya jobb oldalánál kis karika. Körmetsetű ezüsthuzalból, zárt. Á: 1,3 cm, v: 0,15 cm (16. kép 37.1.). 2. A koponya bal oldalánál karika. Szögletes metszetű ezüsthuzalból, nyitott. Á: 2,3 cm, v: 0,1 cm (16. kép 37.2.). 3. A jobb kézen gyűrű. Körmetsetű ezüst(?)huzalból, egymásra hajló végekkel. Á: 1,9 cm, v: 0,1 cm (16. kép 37.3.). 4. A bal oldali medence alatt agyag orsókarika. Szürke. Á: 3,2 cm, m: 1,6 cm (16. kép 37.4.). 5. A lábfejekon edényalj, felső részét a földgyalu elvitte. Barnásszürke. Alján kis kereszt alakú fenékbélyeg. Fá: 10,5 cm (16. kép 37.5.). Ltsz.: 71.20.57–61.

38. *sír.* Felnőtt. Ny–K, 260°. A földgyalu megbolygatta. A sírgödör h: kb. 150 cm, sz: 50 cm. Téglalap alakú lehetett, lekerekített sarkokkal. Eredeti helyén kevés lábszárcsont volt, a váz többi része elbolygatva. Melléklet nincs.

39. *sír.* Felnőtt. Ny–K, 280°. A földgyalu megbolygatta. A sírgödör h: kb. 150 cm, sz: 70 és 40 cm. Téglalap alakú, Ny-i vége felé szélesedik. A vázból másodlagos helyen a következők maradtak meg: koponyadarab, karcsontrészek, bordadarabok, medencerész, lábszárcsontok. Melléklet nincs.

40. *sír.* Nő. Ny–K. A földmunkával megbolygatták. A sírgödör téglalap alakú lehetett. A csontok között a következő tárgyak voltak: 1. 1 db színes szemes gyöngy (17. kép 40.1.). 2. Orsókarika. Szürke, lapított kettős csonkakúp alakú. Á: 2 cm, m: 1 cm (17. kép 40.2.). Ltsz.: 71.20.62–63.

41. *sír.* Férfi. Ny–K, 250°. Sír h: 179 cm, sz: 65 cm. Váz h: 157 cm (17. kép 41.). Melléklet nincs.

42. *sír.* Felnőtt. Ny–K. A földmunka során elpusztult. A sírgödörnek csak a K-i vége volt megállapítható, itt a sz: 50 cm. A vázból csak az alsó lábszárcsontok maradtak meg. Melléklet nincs.

43. *sír.* Nő. Ny–K, 260°. Sír h: 190 cm, sz: 80 és 55 cm. Váz h: 160 cm (17. kép 43.). A koponya összetört, hiányos. Melléklet: a jobb alkar és a gerinc között vaskés, hegyével a keresztcsont felé. Teljesen elporladt (17. kép 43.1.).

44. *sír.* Férfi. Ny–K, 260°. Sír h: 160 cm, sz: 68 és 50 cm. Bolygatott, a koponyát a földgyalu elvitte (17. kép 44.). Melléklet: a derék táján, a gerincen vaskés töredékei (17. kép 44.1.).

45. *sír.* Nő. Ny–K, 15°. A földgyalu megbolygatta. A sírgödör alakja nem volt megállapítható, a váz felső része elpusztult (18. kép 45.). Mellékletek: 1. Gyöngyök: a medence jobb oldalánál 3 db színes szemes gyöngy (18. kép 45.1a–c.), a bal combcsont külső oldalánál 1 db fekete paszta (18. kép 45.2.). 2. A keresztcsonton préselt ezüst korong. Gyöngykeretben életfabrázolás díszíti, szélén 4 kis lyuk volt. Á: 2,7 cm (18. kép 45.3.). 3. A bal oldali medencerészen és a bal combcsonton 1-1 db préselt ezüstkorong. Gyöngykeretben nyolc szírmű virág díszíti. Á: kb. 2,2 cm (18. kép 45.4.). 4. A bal combcsonton, az előbbi korong mellett 1 db rombusz alakú dísz. Ezüst, préselt, szélén rovátkolt, sarkain lyukakkal. H: 2 cm (18. kép 45.5.). 5. Bal alkarján karperec. Bronzlemez, pödrott végekkel, poncolt koncentrikus körökkel. Á: 6,1 cm, a lemez sz: 1,1 cm (18. kép 45.6.). 6. A sírból másodlagos helyen előkerült még egy karperec. Két bronzhuzalból sodrott, spirális végekkel. Á: 7 cm (18. kép 45.7.). 7. Nem eredeti helyén került elő egy füles gomb. Öntött bronz, gomba alakú feje gerezdelt. H: 1,3 cm (18. kép 45.8.). 8. Szórványként kezelendő egy karikatörredék (hajkarika?), ovális metszetű bronzhuzalból. V: 0,2 cm (18. kép 45.9.). 9. Ugyancsak szórványlelet egy vaskés, h: 8,3 cm (18. kép 45.10.). 10. Kőpengedarab, retusált (obszidián?). H: 1,8 cm (18. kép 45.11.). Ltsz.: 73.26.1–13.

10. A 45. sírtól az irányítás mérése technikailag eltért az előzőktől. Az átszámítás helyett az eredetileg feljegyzett adatot közöljük. A temetőterképeken kitűnik a két temetőrész sírjainak azonos irányítása.

46. *sír.* Férfi. Ny–K, 28°. A sírgödör alakja nem volt megállapítható. Váz h: 170 cm (19. kép 46.). Melléklet nincs.

47. *sír.* Gyermekek. Ny–K, 27,5°. A földgyalu megbolygatta, a vázból csak a gerinc egy része, a bordák és a jobb felkarcsont feküdt eredeti helyén. Melléklet nincs.

48. *sír.* Férfi. Ny–K, 30°. A sírgödör alakja nem volt megállapítható. Bolygatott, koponyája hiányzik (19. kép 48.). Melléklet nincs.

49. *sír.* Felnőtt. Mélység: 60 cm. A földgyalu megbolygatta, a váz részei másodlagos helyen feküdtek. Melléklet nincs.

50. *sír.* Felnőtt. Mélység: 60 cm. A földmunka során teljesen megbolygatott váz. Melléklet nincs.

51. *sír.* Férfi. A földgyalu erősen megbolygatta. Valószínűleg a váz lábainál, jobb oldalon feküdt egy lókoponya, alatta a ló lábai. Mellettük talált – a leletmentést megelőzően – egy helybéli lakos 2 db kengyelt és néhány vastárgytöredéket. A kengyelpár körte alakú, kiszélesedő talpalóval. M: 15,1 cm, sz: 12,8 cm, talp sz: 3,2 cm (19. kép 51.1–2.). Ltsz.: 73.26.25–26.

52. *sír.* Felnőtt. Ny–K, 42°. Mélység: 60 cm. Bolygatott, a koponya az 51. sírhoz tartozó lócsontok mellett került elő. A koponya mellett kar- és medencecsontok voltak. A váz többi része eredeti helyén feküdt. Melléklet nincs.

53. *sír.* Gyermekek (fiatal leány). Ny–K, 38°. Váz h: 110 cm. A sírgödör nem volt megállapítható. Enyhén jobb oldalára fektették. A földgyalu néhány csontot elbolygatott (19. kép 53.). Mellékletek: 1. Nyakában átfúrt, arab feliratú érem: Iszmáil ibn Ahmed (892–907) ezüst dirheme.¹¹ Á: 2,5 cm (19. kép 53.1a–b.). 2. Az érem körül, a vállak táján gyöngyök. 14 db, nagyrészt elporladtak. Épen megmaradt egy gerezdelt, rózsaszín és egy barna, hengeres paszta, továbbá egy színes szemes gyöngy (19. kép 53.2a–c.). 3. A bal alkar mellett elporladt vastárgy (19. kép 53.3.). 4. A jobb alkaron zöld elszíneződés, valószínűleg karperec nyoma, de a karperec nem került elő. 5–6. A bal combsont mellett és távolabb 1-1 db edénytöredék: egyenes, sárgás oldalrész, szürke, körömbenyomásos cserép (19. kép 53.6.). 7. A sír földjéből származik 1 db füles gomb. Bronz, tömör, feje rovátkolt. H: 1,5 cm (19. kép 53.7.). Ltsz.: 73.26.30–36.

54. *sír.* Nő. Ny–K, 46,5°. Mélység: 55 cm. Váz h: 156 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható (20. kép 54.). Melléklet: a medence bal oldalánál jellegtelen cserépdarab (20. kép 54.1.).

55. *sír.* Gyermekek. Mélység: 43 cm. A földmunka során elpusztult, a vázból csak néhány csont maradt meg, másodlagos helyen. Mellékletként egy hajkarika került elő. Elveszett.

56. *sír.* Gyermekek. Ny–K, 48°. Mélység: 58 cm. A földgyalu megbolygatta, a váz a medencétől lefelé hiányzik (20. kép 56.). Mellékletek: 1. A nyakon 2 db gyöngy: az egyik színes szemes gyöngy, a másik fehér paszta (20. kép 56.1a–b.). 2. A gyöngyök alatt állati fogamulett, átfúrva. H: 4,2 cm (20. kép 56.2.). 3. A váz bal oldalánál és a sír végében 1-1 db edénytöredék volt (20. kép 56.3.). Elvesztek. Ltsz.: 73.26.37–39.

57. *sír.* Férfi. Ny–K, 49°. Mélység: 54 cm. Váz h: 180 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható (20. kép 57.). Melléklet nincs.

58. *sír.* Nő. Ny–K, 44°. Mélység: 56 cm. Váz h: 150 cm. A bal alsó lábszár csontjai megbolygatva (20. kép 58.). Melléklet: a jobb könyökön karperec. Bronzlemez, pödrott végekkel, rovátkolt zezzug vonal díszíti. Kopott. Á: 5,9 cm, a lemez sz: 1,1 cm (20. kép 58.1.). Ltsz.: 73.26.40.

59. *sír.* Gyermekek. Ny–K, 52,5°. Mélység: 20 cm. A földgyalu teljesen szétbolygatta. A bal oldali lapocka és a bordák voltak csak eredeti helyükön. A váz nagy része hiányzik. Mellékletek: 1. A csontok között karika töredéke. Vas, körmetszetű. Á: 3,3 cm (21. kép 59.1.). 2. A váztól kb. 80 cm-re É-ra edény. Szürkésbarna, bekarcolt fésűs hullámvonal díszíti. M: 12,5 cm, fá: 6 cm, szá: 10,5 cm (21. kép 59.2.). 3. Az edény mellett 1 db színes szemes gyöngy (21. kép 59.3.). Ltsz.: 73.26.41–43.

60. *sír.* Férfi. Ny–K, 52°. Mélység: 45 cm. Váz h: 150 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható. A derék táján bolygatott (21. kép 60.). Melléklet: a jobb oldali medence fölött jellegtelen cserépdarab volt (21. kép 60.1.). Elveszett.

61. *sír.* Felnőtt. A földmunka során elpusztult, néhány csont (borda, csigolya, kar) jelezte a sír helyét. Melléklet nincs.

11. Kovács, L. 1989. 41.

62. *sír.* Férfi. Ny-K, 44-44,5°. Mélység: 60-70 cm. Váz h: 175 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható (21. kép 62. és 25. kép 3.). Melléklet: a jobb lába mellett, a térdnél kb. 10 cm-rel mélyebben vas nyílhegy, körülötte néhány apró csont. H: 6,5 cm (21. kép 62.1.). Ltsz.: 73.26.44.

63. *sír.* Felnőtt. Ny-K, 46°. A földmunka során elpusztult. A vázból eredeti helyén csak az alsó lábszárcsontok voltak. Melléklet: a csontok közelében egyélű vaskés töredéke, edény fenékrésze és egy égetett agyagtömb került elő. Ltsz.: vaskés töredéke: 73.26.45.

64. *sír.* Felnőtt. Ny-K, 42,5°. A földgyalu elpusztította, a vázból csak a lábszárcsontok maradtak meg. Melléklet nincs.

65. *sír.* Gyermekek. Ny-K, 44°. Mélység: 50 cm. A földgyalu megbolygatta, a vázból csak a felkarcsontok, a jobb oldali bordák, a csigolyák egy része volt eredeti helyén. Melléklet: a váz bal oldalánál 2 db szürke, jellegtelen edénytöredék. Ltsz.: 73.26.46.

66. *sír.* Gyermekek. Ny-K, 43°. Mélység: 50 cm. A sírgödör alakja nem megállapítható. A váz bal oldala enyhén bolygatott (21. kép 66.). Melléklet: a koponya alatt 1 db hajkarika. Körmetszetű ezüsthuzalból, nyitott. Á: 2,1 cm, v: 0,1 cm (21. kép 66.1.). Ltsz.: 73.26.47.

67. *sír.* Férfi. Ny-K, 39°. Mélység: 45 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható. A földgyalu megbolygatta, koponyája hiányzik (21. kép 67.). Mellékletek: 1. A jobb felkar és a bordák között 1 db lándzsacsúcs. Vas, köpűs, pengéje babérlevél alakú. H: 13,7 cm (21. kép 67.1.). 2. A lándzsacsúcs alatt 1 db vas nyílcsúcs. H: 9,9 cm (21. kép 67.2.). 3. A jobb könyökön 1 db vas nyílcsúcs. Levél alakú. H: 7,1 cm (21. kép 67.3.). Valamennyi tárgy hegyével a koponya irányában feküdt. Ltsz.: 73.26.48-50.

68. *sír.* Férfi. Ny-K, 40°. Váz h: 170 cm. A sírgödör alakja nem volt megállapítható (22. kép 68. és 25. kép 4.). Mellékletek: 1. A koponyától kb. 10 cm-re vas nyílcsúcs. Levél alakú. H: 8,6 cm (22. kép 68.1.). 2. A koponya mellett, tuskéjével a földbe szúrva, vas nyílcsúcs. Levél alakú. H: 6,2 cm (22. kép 68.2.). 3. A bal vállon és a medencén 1-1 db csonteszköz (ár vagy bogozó). Csiszoltak, hegyük letört. H: 12,4 és 11,2 cm (22. kép 68.3a-b.). 4. A bal combcsonton karperec. Bronzlemez, pödrott végekkel. Á: 6,9 cm, lemez sz: 0,9 cm (22. kép 68.4.). Ltsz.: 73.26.51-53. és 73.28.1-2. (csonteszközök).

69. *sír.* Felnőtt. Ny-K, 42°. A földmunka során elpusztult, a vázból csak az egyik alsó lábszár csontjai maradtak meg. Melléklet: a csontoktól kb. 30 cm-re egy erősen korrodált vastárgy került elő. Négyszögletes metszetű, pálcá alakú. H: 9,8 cm. Ltsz.: 73.26.55.

70. *sír.* Felnőtt. Ny-K. A földgyalu elpusztította, a vázból egy koponyatöredék és egy láb-szárcsont maradt meg. Melléklet nincs.

71. *sír.* Felnőtt. Elpusztult, a víz maradványai másodlagos helyen feküdtek. A földből őskori és Árpád-kori cserepek, pattintott kő- és csiszolt csonteszközök kerültek elő.

72. *sír.* Nő(?). Ny-K, 46°. Mélység: 86 cm. A földgyalu megbolygatta. A sírgödör alakja nem volt meghatározható. A váz hiányos (22. kép 72.). Melléklet nincs.

73. *sír.* Nő(?). Ny-K, 26,5°. Mélység: 56 cm. A sír Ny-i vége bolygatott, a váz felső része hiányos (22. kép 73.). Melléklet nincs.

Az 1972. évi leletmentés során a legyalult földből több leletet gyűjtöttek össze, amelyek az elpusztított sírokból származnak: 1. 2 db színes szemes gyöngy (23. kép 1-2.). Ltsz.: 73.26.20-21. 2. 6 db hajkarika, körmetszetű bronzhuzalból. Á: 2,2, 2, 2,1, 1,7, 2 cm (23. kép 3-8.). Ltsz.: 73.26.14., 73.26.22., 73.26.66. 3. Bronz füles gomb. Tömör, lencse alakú feje rovátkolt. H: 1 cm (23. kép 9.). Ltsz.: 73.26.23. 4. Gömbsorcüngös függő akasztó része. Ezüsthuzal. H: 2,7cm (23. kép 10.). Ltsz.: 73.26.24. 5. Karperec. Ezüstlemez, végein két szegeccsel felerősített rozetta, amelyet középen sötétkék paszta díszít. Á: 6,3 cm, lemez sz: 1 cm (23. kép 11.). Ltsz.: 73.26.16. 6. Karperec. Ényhén profilált bronzlemez, egymásra hajló, kiszélesedő végekkel. Á: 3,9 cm, lemez sz: 0,8 cm (23. kép 12.). Ltsz.: 73.26.18. 7. Karperec. Bronzlemez, pödrott végekkel. Két sorban koncentrikus körök díszítik. Hiányos. Lemez sz: 0,9 cm (23. kép 13.). Ltsz.: 73.26.56. 8. Bogozó. Agancs, szélesebbik végén lyuk. H: 13,7 cm (23. kép 14.). Ltsz.: 73.26.69. 9. Csonteszköz (ár vagy bogozó). Hegyesre csiszolt. H: 12,5 cm (23. kép 15.). Ltsz.: 73.26.70. 10. Vaskarika töredéke (23. kép 16.). Ltsz.: 73.26.62. 11. Vaskarika. Lószerszámhoz tartozhatott (23. kép 17.). Ltsz.: 73.26.72. 12. Hevedercsat. Vas. H: 4,8 cm (23. kép 18.). Ltsz.: 73.26.60. 13. Szablya. Markolatán szegecslyuk, keresztvasa csónak alakú, pengéje egyélű, enyhén ívelt. A markolatnál a hüvely ezüst(?) veretének nyoma látható. H: 49,7 cm (24. kép 1.). Ltsz.: 74.17.1. 14. Zablarészek (24. kép 2-4.). Ltsz.: 73.26.58-59. és 73.26.71. 15. Kengyel. Vas, fele hiányzik. Körte alakú. M: 12,8 cm (24. kép 7.). Ltsz.: 73.26.57. 16. Tegevasalások (24. kép 5-6.). Ltsz.: 73.26.61. és 73.26.19. 17. Edény. Sötétszürke, vállán bekarcolt spirális és hullámvonal. Fenekén a kézi korong farostlenyomata és

elmosódott, kereszt alakú fenékbélyeg. M: 8,5 cm, szá: 8,9 cm, fá: 6,5 cm (24. kép 8.). Ltsz.: 73.26.15. 18. Edény. Barnászörös. Bekarcolt fésűs egyenes és hullámvonalalköteg díszíti. Fenekén farostlenyomat látható. M: 14,4 cm, szá: 10,8 cm, fá: 8,8 cm (24. kép 9.). Ltsz.: 73.26.17. 19. Edény. Fehér. Spirálisan körbefutó, bekarcolt vonal díszíti. M: 15 cm, szá: 11,3 cm, fá: 8 cm (24. kép 10.). Ltsz.: 73.26.54.¹²

Értékelés

A temető értékelését megnehezíti, a következtetéseket bizonytalanná teszi, hogy a talaj gyalulása során sok – elsősorban magasabban fekvő – sírt elpusztítottak. A térképeken mutatkozó fehér foltok ezért nem azt jelzik, hogy ott eredetileg nem volt sír. A megmaradt temetkezések közül sokat megbolygatott a földgyalu, amelynek következtében fontos jelenségek megfigyelése vált lehetetlenné és a mellékletek száma bizonytalanná. Mindezt figyelembe kell venni az előkerült sírok értékelésénél.

Temetkezési szokások

A sírok Ny–K irányúak, illetőleg ettől néhány fokkal eltértek. A vázak fejjel Ny-on feküdtek, ellentétes irányítású az előkerültek között nem volt.

A sírok mélységét az 1970. évi leletmentésnél a talaj legyalulása miatt nem lehetett megállapítani. Az 1972-ben előkerültek mélysége 40–60 cm között volt.

A sírgödörök alakja: a) téglalap alakú: 2. és 3. sír; b) téglalap alakú, lekerekített sarkokkal: 1., 19., 26., 29., 32. és 41. sír; c) a b-vel megegyező, de Ny-i végén keskenyebb („csónak alakú”): 4., 11., 17., 24. és 34. sír, a K-i végén keskenyebb: 5., 27., 33., 43. és 44. sír; d) S alakú: 25. sír; e) lekerekített négyzet alakú: 36. sír. Téglalap alakú lehetett a bolygatott 18., 30., 31. és 73. sír is. Egy kettős sír került elő: 22–23. sír. Ezek nem egyidejűek, valószínűleg a 23. sír a korábbi.

A vázak helyzete: a vázak kinyújtva, hanyatt fekvő kerültek elő. Kivételt képez a 31. sír, amelyben a fiatal korú eltemetett lábai balra fordítva, zsugorított helyzetben voltak. Eltérő helyzetben feküdtek a lábak a 44. sírban is: a bokánál egymáson keresztbe tették, feltehetőleg összekötötték. Mindkét esetben a halott visszajárásától való félelemre gondolhatunk. Tettamanti Sarolta megfigyelése szerint a zsugorítás, összekötözés, hasra fektetés a köznépi temetőikben figyelhető meg, míg a csonkítások a vezető- és középréteg temetőiben.¹³ Szabó János Győző szerint a rendellenes temetkezések szokása a X. sz.-ban felerősödött, s minden jel arra mutat, hogy a magyarság ezeket a temetkezési formákat Keletről magával hozta.¹⁴ A 31. sír melléklet nélküli, így ez a temetkezés is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a zsugorított, melléklet nélküli halottak alávetett helyzetű emberek, talán rabszolgák lehettek.¹⁵ Csonkításra, kéz-, illetve lábfej levágására biztos adatunk nincs, bár több sírban hiányzott valamelyik végtag, ez azonban a talajgyalulás következménye is lehet.

A karok helyzete változatos képet mutat: a) mindkét kar a test mellett kinyújtva: 4., 24., 26., 27., 29., 34., 67. és 73. sír; b) a bal kar a test mellett kinyújtva, a jobb alkar a derék tájára behajlítva: 19. sír, ill. a medencére téve: 41. és 68. sír; c) a jobb kar a test mellett kinyújtva, a bal alkar a medencére behajlítva: 22. sír; d) mindkét alkar a

12. Az 1972. évi leletmentés során előkerült még néhány meghatározhatatlan kis vastárgy- és kerámiatöredék. A homokbánya melletti szántóföldön több Árpád-kori cserepet (köztük cserépbogrács-töredéket) is összegyűjtöttek.

13. Tettamanti S., 1975. 101., 111.

14. Szabó J. Gy., 1976. 35–65.

15. Bálint Cs., 1976. 143.

medencére téve: 18., 25., 32., 43., 48. és 58. sír; e) a bal alkar a medencére, a jobb kar a derék tájára behajlítva: 30., 44., 54. és 62. sír; f) a jobb alkar a medencén, a bal a derék táján: 3., 5., 17., 46. sír; g) mindkét alkar a derékra hajlítva: 36. sír; h) a bal alkar a derékra, a jobb a mellkasra téve: 37. és 57. sír; i) a bal alkar a mellkason, a jobb alkar a felkarra visszahajlítva: 11. sír; j) mindkét kar a mellkasra hajlítva: 60. sír.

A karok különböző helyzete és a vázak neme között nem találunk összefüggést. Tettamanti Sarolta szerint viszont ez feltételezhető a karok helyzete és a vallás között.¹⁶ Szabó János Győző az alkarok medencére, mellre való behajlításának szokását a keleti keresztény hittel hozza kapcsolatba.¹⁷ Ugyancsak nem lehetett megállapítani szabályosságot az alkarok helyzetéből életkor, illetőleg nem szerint más honfoglalás kori temetőkben sem.¹⁸

A 2. és a 30. sír halottját – a váz helyzetéből ítélve – minden bizonnyal gyékénybe vagy lepelbe csavarva temették el. Ezt a szokást több honfoglalás kori temetőben megfigyelték.¹⁹

Az 5. sírban a koponya alatt farostokat, vékony falemez nyomait figyeltük meg. Néhány esetben máshol is megállapították, hogy a fej és helyenként a derék alá keskeny deszkát helyeztek.²⁰

Fejviselethez tartozó leletek

a) Egyszerű, nyitott karikák

Ezüst- és bronzhuzalból készültek, a koponya két oldalánál kerültek elő: a 18. sz. női sírban 4 db (9. kép 18.2–3.), a 26. sz. sírban 1 db (12. kép 26.1.) és a másik nyoma látszott a koponyán, a 27. sz. férfisírban 2 db (13. kép 27.1a–b.), a 37. sz. női sírban 2 db, az egyik zárt (16. kép 37. 1–2.), a 66. sz. gyermeksírban 1 db (21. kép 66.1.). A szórványanyagban is vannak hasonlóak (23. kép 3–8.).

Mint ismeretes, ez az ékszertípus a leggyakoribb ékszer a X. sz.-ban, nemtől, életkortól függetlenül hordták, minden társadalmi rétegben.

b) Szőlőfürtös függők

Szőlőfürtös, granulált ezüsfüggők a 4. sírból származnak: 2 db a karikáján egy pár gyöngykoszorúval (5. kép 4.2, 9b.), 2 db a karikáján két pár gyöngykoszorúval (5. kép 4.9b.) és 2 db hosszú csüngő dísszel (5. kép 4.1., 9a.). Szőlőfürtös függők kerültek még elő a 18. sírban, szintén a koponya két oldalánál, párosával, az egyszerű karikák mellett. Ezek azonban a granulált függők utánezetei (9. kép 18.1.).

Ez a függőtípus általában a köznépi temetők anyagában jelentkezik, nagy területen, a XI. sz. elejéig.²¹

c) Gömbsorcsüngős függők

Ilyen ékszer származik az 5. (6. kép 5.1.), a 24. (11. kép 24.3.) és a 34. (15. kép 34.1a–b.) sírből, a szórványanyagban pedig egy függő akasztó karikáját (23. kép 10.) találjuk. Mindegyik függő azonos típust képvisel: ezüsthuzalból hajlított, kis hurokkal ellátott ovális karika, csüngő dísszel. A szintén ezüst csüngő dísz vékony drótszálla

16. Tettamanti S., 1975. 114. 70. j., 96–97.

17. Szabó J. Gy., 1976. 75–99.; Szabó J. Gy., 1983. 83–99.

18. Pl. Bakay K., 1978. 132.

19. Tettamanti S., 1975. 111.

20. Bálint Cs., 1976. 143.

21. Szőke B., 1962. 28–30., 44–49.

felhúzott, két préselt félgömbből álló gömbök alkotják, amelyeket a drótszálla feltekercselve húz el egymástól. Női fejviselethez tartoztak.

Mint ismeretes, a gömbsorcsüngős függők a honfoglalás kori magyar emléktárgyak jellegzetes keleti örökségként számon tartott tárgyai. Származásukkal, típusaikkal többen foglalkoztak, összegyűjtésüket és értékelésüket Révész László végezte el.²² Megállapítása szerint ez az ékszertípus a honfoglalókra jellemző tárgytípusokkal azonos területen fordul elő leginkább, így a Felső-Tisza-vidéken, a szlovákiai Kisalföldön, a Maros-Körös-Tisza vidékén stb.²³ Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Kenézlőről és Karosról ismerjük. A préselt gömbös típus a gömbsorcsüngős függők leggyakoribb formája, 38 lelőhelyről ismert a Kárpát-medencében.²⁴ Egyik ritkább változata a Kistokajon is előkerült, hurkos karikás függő. Révész László megfigyelése szerint a préselt változat is elsősorban a középréteg sírjaiból származik (megyénk területén: Kenézlő-Fazekaszög, Karos-Eperjesszög). Kisebb számban került elő köznépi temetőben, ahol azonban mindig a kiemelkedően gazdag sírok mellékletei voltak. Ezt a gömbsorcsüngős fülbevalótípust – a Dunántúl K-i és D-i részén kívül – a Kárpát-medencében a 895–900-as évektől a XI. sz. első harmadáig használhatták.²⁵

A gömbsorcsüngős függők párhuzamait Keleten, a steppei népek emléktárgyaiban találjuk meg. A kutatás a szaltovói típusú tárgyak közé sorolja.²⁶ Hasonló függőket találunk a Magna Hungaria területén, a Volga-Káma-vidéken előkerült temetőben (Bolsije Tarhani, Bolsije Tigani, Tankejevka stb.).²⁷

d) Láncos függő

Az 5. sír gömbsorcsüngős függőit a koponya alatt ezüstlánc kötötte össze, amelyet 4 db szív alakú, préselt ezüstlemez díszített (6. kép 5.1.). E díszítményekből 3 db a láncról kissé távolabb feküdt, elképzelhető, hogy a sírba helyezéskor szakadtak le a láncról.

A szív alakú, ezüst lemezcsüngőkkel díszített lánc a honfoglalás kori emléktárgyak ritkábban előforduló leletei közé tartozik. A kistokajhoz hasonlóan gömbsorcsüngős függőbe akasztva került elő a Várpalota, Semmelweis u. 55. sz. alatti 1. sírban, azzal a különbséggel, hogy e fejéket Perémi Ágota szerint elől, a függővel a sapkához rögzítve, kettős láncként hordta tulajdonosa.²⁸ A szív alakú csüngőkkel ellátott láncos fejék lelőhelyeit Perémi Ágota gyűjtötte össze: Kunszentmárton, Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír, Hetény 300. sír, Szeged-Algyő 105. sír, Győr-Téglavető dűlő, Oroszlámos, Solt, Gödöllő, Nagyrév, Sóshartyán-Hosszútető 30. sír.²⁹ A sort a következőkkel egészíthetjük ki: Bodrogszerdahely 7. sír (23 cm hosszú ezüstlánc),³⁰ Gyula-Téglagyár 12. és 31. sír (lánc),³¹ Hetény 53. sír (a koponya táján 2 db fülbevaló és 2 db szív alakú lemezcsüngő),³² Letkés-Téglásvető II. 76. sír (2 db gömbsorcsüngős függő, a bal lapocka alatt szív alakú lemezcsüngő és még egy ugyanilyen másodlagos helyzetben),³³

22. Révész L., 1988. 141–159.; Perémi Á., 1986. 115–116.

23. Révész L., 1988. 141–142.

24. Révész L., 1988. 144.

25. Révész L., 1988. 148–149. 155.

26. Fodor I., 1973. 34.; Bálint Cs., 1976. 123.; Révész L., 1988. 154.

27. Révész L., 1988. 154–155. 66–70. j.; Bokij, N. M.–Pletnyova, Sz. A., 1989. 95.

28. Perémi Á., 1986. 122., 129., V. t., 128. 15. kép.

29. Perémi Á., 1986. 127.

30. Erdélyi I., 1961–62. 27.

31. Bakay K., 1978. 176. LXI. t. 4., 177. LXII. t. 5.

32. Točík, A. 1968. 27., 84. XVIII. t. 14–15.

33. Bakay K., 1978. 117.

Sárbogárd-Tringer-tanya 24. sír (lánc az állkapocs alatt, függő, 2 db varkocskorong, gyöngyök, kauri stb.),³⁴ Tiszaeszlár-Dióskert 7. sír (láncsal összekötött 2 db gömbsorc-süngős függő),³⁵ Tiszaeszlár, Vörösmarty u. 3. sír (a koponya alatt lánc és 2 db levél alakú csüngő),³⁶ Szob-Kiserdő 37. sír (lánc),³⁷ Lvov közelében (rangos női sírban 7 db szív alakú lemez, gyöngyök, kagylók stb.).³⁸

Az anyag számbavételekor – Révész Lászlóhoz csatlakozva³⁹ – megállapíthatjuk, hogy a láncos díszítmények többsége a gömbsorc-süngős függőket tartalmazó sírokban kerül elő. A felsorolt lelőhelyek közül a Tiszaeszlár, Vörösmarty utcában előkerült lelet utal a lemezdiszes lánc hátul való viselésére, a kistokajihoz hasonlóan. A várpalotai díszítmény elöl ékesítette a fejet, a sóshartyáni, sárbogárdi és a mezőzombori feltehetőleg a nyakat. Bakay Kornél a letkési lelettel kapcsolatban úgy véli, hogy a szív alakú lemezeket – a Magna Hungaria területén levő, a VIII. sz. második felétől a IX. sz. első feléig keltezett Bolsije-Tigani-i temetőben megfigyelt jelenséghez hasonlóan – láncra fűzve vagy gyöngyök között nyakékként viselték, míg a függőket összekötő lánc az áll alatt húzódott.⁴⁰ A honfoglalás kori láncos függők és lemezdiszes láncok Volga-Káma-vidéki kapcsolatait Révész László is megerősíti,⁴¹ Perémi Ágota pedig a Bolsije-Tigani-i temető viseleti rekonstrukciói⁴² alapján állítja helyre a várpalotai lemezes-láncos fejdísz.⁴³ A Bolsije-Tigani-i és a felsorolt magyarországi leletek közötti kapcsolatot E. A. Halikova is megállapította.⁴⁴

A lemezdiszes, láncos függő tehát a honfoglaló magyarok ősi, a Volga-Káma-vidéki hazából származó viseletének emléke. Az eddigi leletanyag, megfigyelések alapján hordhattak lemezdiszes láncot nyakban, vagy függőkkel rögzített láncot az áll alatt. A kistokaji 5. sír lemezdiszes lelete e dísz viselésének másik – úgy tűnik ritkábban alkalmazott – módját bizonyítja, amikor hátul a haját díszítette. A láncot a függőkbe akasztották, amelyeket pedig kétoldalt a sapka szegélyező pántjához rögzíthettek. E viselet korábbi analógiájaként a késő avar kori láncos függőket említhetjük, amelyeket szintén hátul viseltek. Csak néhány példát sorolunk fel: az abonyi temető 97. sírjában a két függőt összekötő, 20 cm hosszú lánc „hátral, a csontváz nyaka mögött vonult”, a 101. sírban szintén a váz nyaka alatt húzódott a két függős, 36 cm hosszú lánc;⁴⁵ a pilismaróti 3. sír két függőjét „a tarkó mögött átvezető bronzlánc” kapcsolta össze;⁴⁶ a szentes-kajáni 226. és 385. sz. temetkezésben a két függőt összekapcsoló lánc a koponya alatt volt.⁴⁷ Megyénkben Tardon került elő avar láncos függő, de nem hiteles feltárás során, így pontos helyét nem ismerjük.⁴⁸ A felsorolt példák a láncos függő viselésének már a honfoglalást megelőzően, az avar területen általánosan elterjedt divatját jelzik. E szokás későbbi korban való továbbélését (vagy újra felbukkanását?)

34. Éry, K. K. 1977. 128., XXX. t.

35. Dienes I., 1986. 113.

36. Csallány, D. 1970. 268. A levél alakú csüngők eredetileg lószerszámhoz tartoztak, szügyelőveretek, itt másodlagosan a fejdíszhez alkalmazták: Fodor I., 1980. 189. 6. j.

37. Bakay K., 1978. 162.

38. Dabrowska, E. 1979. 346. 3. kép.

39. Révész L., 1988. 145.

40. Bakay K., 1978. 157., 162.

41. Révész L., 1988. 145–146.

42. Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H. 1981. 19. 7. kép, 29. 20. kép stb.

43. Perémi Á., 1986. 128. 15. kép.

44. Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H. 1988. 64.

45. Éber L., 1902. 254.

46. László Gy., 1941. 187–188.

47. Korek J., 1943. 28., 44.

48. K. Végh K., 1968. 60., XIV. t. 3.

mutatja a XII–XIII. sz.-i észti fejviselet: a fejet takaró kendőt kétoldalt a homloknál egy-egy túszerű dísz rögzíti, amelyeket hátul egy rövidebb és egy hosszabb, vékony lánc köt össze.⁴⁹

Kralovánszky Alán az S végű hajkarikákhoz hasonlóan a késő avar és a honfoglalás kori láncos függőknek is hajleszorító szerepet tulajdonít, feltételezve így a lánc hátul való viselését. A hajkarikákba fűzött textil- vagy bőrszalag, illetőleg a függőkbe akasztott lánc a haj mellre való átkerülését gátolta meg, mivel a haj így viselőjét zavarta volna a mindennapi tevékenységében.⁵⁰ Ezt a gondolatot fűzte tovább Szőke Béla M. és Vándor László, a több pár hajkarika használatára, korban és területen széles elterjedtségére utalva.⁵¹ Perémi Ágota szerint a láncos függőknek csak díszítő szerepük volt és valószínűleg kivételes alkalmakkor viselték, mivel a munkában zavarta volna tulajdonosát.⁵² Ez a megállapítás az általa felsorolt esetekre vonatkozik, amikor a láncos ékítményt elől hordták. Azonban hátul való viselésének is inkább díszítő, semmint hajleszorító szerepet tulajdonítunk, mivel a láncok hosszabbak, így esésük lazább volt annál, hogy a haját fogni, leszorítani tudták volna.

e) Áttört korongok

Áttört, öntött korongpár a 24. sírból származik. Az egyik a koponya bal oldalánál, félig alatta, a másik a jobb felkar és a bordák között került elő (11. kép 24.4a–b.). Az eddigi kutatások alapján tudjuk, hogy e korongok – a lemezes korongokhoz hasonlóan – bőrszalagra erősítve a varkocsot díszítették. A korongok mellett a hajfonatokat gyakran gyöngyfűzéssel is ékesítették.⁵³ A kistokaji sírban a korongok alatt megfigyelt bőrnyomok szintén e fémdíszek bőrszíjra erősítését bizonyítják. A korongok körül előkerült gyöngyök és kauri kagylók (11. kép 24.5–6., 8.) itt is felfűzve a varkocsokról lóghattak le. A koponya bal oldalánál levő gyöngyök egy része azonban a nyakat is díszíthette.

A két korongot – egyezésük okán – ugyanabból a mintából önthették. Életfa előtt álló lovat ábrázolnak. Fodor István szerint az életfát a ló hátából kinövő palmetta, a hasa alatt induló kétágú „gyökér” érzékelteti.⁵⁴ A kistokaji leletek az eddig ismert darabok közül az egrivel,⁵⁵ a nyírcsádival,⁵⁶ és a dunamocsi (Moča, Csehszlovákia)⁵⁷ mutatnak rokonságot. A korongok ilyen ábrázolásának óvó-védő szerepe lehetett őseink samanisztikus hitvilágában.⁵⁸ E tárgyak eredete a Kaukázus térségéhez, a szaltovói kultúrához köthető a kutatás szerint.⁵⁹ Fodor István megállapítja, hogy innen terjedhe-

49. *Laul, Sz. K.* 1986. 198. 74. kép.

50. *Kralovánszky A.*, 1957. 178.

51. *Szőke B. M.–Vándor L.*, 1987. 58.

52. *Perémi Á.*, 1986. 130.

53. *Fodor I.*, 1973. 34–35.; *Fodor I.*, 1976. 283–284.; *Fodor I.*, 1982. 310–319.; *Dienes I.*, 1972. 63., 65.; *Dienes I.*, 1975. 101–102.; *Dienes I.*, 1986. 103. 44. kép; *Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H.* 1981. 19. 7–8. kép, 29. 20. kép, 37. 30/a. kép stb.

54. *Fodor I.*, 1980. 196–197.; *Bálint Csanád* a ló hátából kinövő palmettában emberábrázolást vél: 1970. 37.; *Fodor István* a fa előtt álló ló ábrázolását a szasszanida művészetből eredezteti: 1973. 35.

55. *Bartalos Gy.*, 1899. 358. IV. kép 1.; *Hampel J.*, 1900. 574. 4. kép stb.

56. *Mesterházy K.*, 1965. 49.; *Fodor I.*, 1975. 64. 74. kép.

57. *Dušek, M.* 1963. 710. 263. kép 20–21.; A kistokaji és a dunamocsi korongok hasonlóságára *Fodor István* is felfigyelt: 1980. 197., 197. 5. kép 1.

58. *Dienes I.*, 1972. 54., 65.; *Dienes I.*, 1975. 94., 100.; *Fodor I.*, 1980. 212–213.

59. *Fettich N.*, *Dienes I.*, *Bálint Cs.* korábbi megállapításait összefoglalta és a korongok származásának kérdését tüzetes vizsgálat alá vette: *Fodor I.*, 1980. 192., 210–215. Ld. még: *Bálint, Cs.* 1991. 148.

tett el egészen a minuszinszki-medencéig. A varkocsok korongokkal való díszítése azonban megfigyelhető a Káma-vidéken már az i. e. III–II. sz.-i temetőkből is, így lehetséges, hogy a magyarságnak ez a szokása finnugor előzményekre nyúlik vissza. Honfoglalás kori korongjaink típusai azonban a VIII–IX. sz.-ban, a Don-vidéken, Levédiában alakultak ki.⁶⁰

A nyak ékszerei

a) Gyöngyök

Gyöngy több sírban, de kivétel nélkül női és gyermektemetkezésben került elő. A nyak táján levő gyöngyök tartozhattak nyakláncokhoz, de díszíthették az ingnyakat vagy a hajfonatot is. A következő temetkezésekben került elő a nyak táján gyöngy: 4. sír (5. kép 4.3., 10.), 5. sír (6. kép 5.3a–b.), 17. sír (8. kép 17.1.), a 24. sír koponyájánál levő gyöngyök egy része a nyakat díszíthette (11. kép 24.5.), 34. sír (15. kép 34.4.), 53. sz. gyermeksí (19. kép 53.2a–c.), 56. sz. gyermeksí (20. kép 56.1a–b.). Ide sorolhatjuk még a 26. sírt, ahol a mellén talált 2 db szemes gyöngy is valószínűleg nyakláncokhoz (vagy varkocshoz) tartozott (12. kép 26.3a–b.). Ugyancsak a nyak díszítését szolgálhatták a megbolygatott 40. (17. kép 40.1.), a 45. sír (18. kép 45.1a–c., 2.) és az 59. sz. gyermeksí (21. kép 59.3.) gyöngyei is.

A gyöngyök nagy része kis kerek vagy lapított hengeres, néha tagolt illetőleg gerezdelt, paszta és üveg. Fehér, zöld, kék és barna színűek. Néhány többszínű szemes gyöngy is előkerült: 17. (8. kép 17.1.), 24. (11. kép 24.5.), 26. (12. kép 24.3a–b.), 34. (15. kép 34.4.), 40. (17. kép 40.1.), 45. sír (18. kép 45.1a–c.), az 53. (19. kép 53.2c.), 56. (20. kép 56.1a.) és az 59. sz. (21. kép 59.3.) gyermeksírok. A szórványletek között is van 2 db szemes gyöngy (23. kép 1–2.).

A felsorolt gyöngyök a X–XI. sz.-ban általánosan elterjedt típusok.

b) Kauri

Kauri a következő temetkezésekben volt: 4. (5. kép 4.4.), 17. (8. kép 17.1.), 24. (11. kép 24.8.), 34. (15. kép 34.4.). Mindenütt a gyöngyök között találtuk, nyilvánvalóan nyakláncra fűzve viselték, kivéve a 24. sírt, ahol a varkocs díszítéséhez tartozhattak.

Ismeretes, hogy a kaurit a X–XI. sz.-ban mindegyik népréteg alkalmazta díszítésként.⁶¹

c) Fogamulett

Az 56. sírban a nyakon, átfúrt állati szemfog is előkerült (20. kép 56.2.). A gyöngyök között a nyakláncra volt.

A X–XI. sz.-i temetőkből gyakran kerülnek elő átfúrt állati szemfogak, agyarak, csontdarabok.⁶² Leginkább a köznépi temetőkből, a gyermek- és női sírokban találják. Védő, óvó erőt tulajdonítanak nekik, az ongon-kultusz emlékei.⁶³ Ezek az amulettek gyakoriak a szaltovói és a volgai bolgár temetkezésekben is.⁶⁴

60. Fodor I., 1980. 210., 212., 215.; Dienes I., 1972. 63.

61. Szőke B., 1962. 58.

62. Pl.: Csongrád-Vendelhalom 39. sír (Párducz M.–Tary L., 1939. 194., 193. III. t. 53.), Oroszlámos (Hampel J., 1900. 675. LXXVIII. t. b. 10.), Majs 456. sír (Kiss A., 1983. 345. 37. t.), Letkés-Tégláégető I. 68. sír (Bakay K., 1978. 149.).

63. Dienes I., 1972. 52–53.; Dienes I., 1975. 141.

64. Dienes I., 1970. 19.; Fodor I., 1975. 196.

d) Érem

Egy temetkezésben fordult elő: az 53. sz. gyermeksírban, gyöngyös nyakláncra fűzve (19. kép 53.1.). Az érem Ismáil ibn Ahmed emír által 906/907-ben vert ezüst dirhem.⁶⁵

Kovács László megállapítása szerint egy-egy érem nyakba akasztásának szokása már a X. sz. első felében kialakult, s a század utolsó negyedére kizárólagossá vált. Ez a szokás a XII. sz. elejéig figyelhető meg. A dirhemek kereskedelem útján kerültek a Kárpát-medencébe, de utánpótlásuk a X. sz. második felére megszűnt.⁶⁶ Kereskedelem révén idekerülésüket bizonyítja a kutatás szerint az, hogy főként Észak-Északkelet-Magyarországon találhatók.⁶⁷

A kéz és kar ékszerei

a) Gyűrű

Mindössze 7 db gyűrű került elő. Közülük 1 db lemezgyűrű, széles, rovátkolt díszű fejjel (4. sír, 5. kép 4.7.), 1 db nyitott huzal (37. sír, 16. kép 37.3.), 1 db zárt huzal (18. sír, 9. kép 18.4.), öntött, díszítetlen (30. sír, 14. kép 30.1.), öntött, dudoros díszű (5. sír, 6. kép 5.9.), öntött, rovátkolt (26. sír, 12. kép 26.4.), öntött, fején vésett madár (18. sír, 9. kép 18.5.).

Valamennyi darab a honfoglalás kori magyar köznépi temetők jellegzetes gyűrű fajtái közé tartozik, s a X. sz. első két harmadában használták.⁶⁸ A madárábrázolást keresztény (bizánci) hatással magyarázzák.⁶⁹ A gyűrűk egy kivételével (30. sír, 14. kép 30.1.) női sírokban kerültek elő. A 18. sírban 2 db volt: a bal kézen a huzalgyűrű, a jobbon az öntött, madárdíszes (9. kép 18.4-5.). A 37. sz. temetkezésben a jobb kézen, a többi sírban a bal kézen találtuk.

b) Karperecek

A sírokból 17 db karperec származik. Legegyszerűbb a 17. sírban előkerült hegyesedő végű, körmetszetű huzal karperec (8. kép 17.3.). Ez a fajta ékszer általánosan elterjedt volt, s még a XI. sz.-ban is kimutatható.⁷⁰ A sodrott karpereceket két huzalból készítették, közülük 4 db hurkos-kampós végű (17. sír, 8. kép 17.4.; 24. sír, 11. kép 24.9-10.; 34. sír, 15. kép 34.5.), 1 db pedig mindkét végén spirális (45. sír, 18. kép 45.7.). Ezek köznépi ékszerek, a honfoglalástól a X-XI. sz. fordulójáig, de főleg a X. sz. második felében használták. A X. sz. első felében gyakoribb a spirális végű típus.⁷¹

A karperecek közül 11 db lemezből készült. Legegyszerűbb a pontosabb lelőhely nélkül előkerült nyitott, kiszélesedő darab (23. kép 12.). Ez a fajta karperec a gazdagabb középréteg emlékanyagában fordul elő, ritkán a köznépi temetőkben, ahol csak a X. sz. második felétől válik gyakoribbá.⁷² Még egy kiszélesedő végű pántszalag karperec van (4. sír, 5. kép 4.6b.), de ezt inkább a halotti ruhához kivágott ezüstszalagnak tekinthetjük. A szórványanyagban van egy rozettás díszű, ezüst lemezkarperec

65. Kovács L., 1988. 164-165. közötti táblázat 30. sz. alatt; Kovács L., 1989. 41., VIII. t. 197.

66. Kovács L., 1988. 167-168.

67. Gedai I., 1972. 190-191.; Bálint Cs., 1968. 68-70.; Bálint Cs., 1982. 3-32.; Révész L., 1989. 35., 37.

68. Szőke B., 1962. 64.

69. Bálint Cs., 1976. 132.; Kürti B., 1983. 270.

70. Szőke B., 1962. 66.

71. Szőke B., 1962. 67., 95.; Szabó J. Gy., 1976. 66.; Bálint Cs., 1976. 131.

72. Szőke B., 1962. 71.; Bálint Cs., 1976. 132.

(23. kép 11.). Ez a fajta ékszer ritkábban és a középréteg női sírjaiban fordul elő.⁷³ Hasonló karperecet ismerünk Oroszlámosról,⁷⁴ Veresvárról (Červenik, Csehszlovákia),⁷⁵ rovátkolt díszítéssel Nagykátáról,⁷⁶ még díszesebb rozettával Hevesről,⁷⁷ Mezőzomborról,⁷⁸ egyszerű kivitelben Madaraszról.⁷⁹ A többi lemezkarperccel pödrött végű: 1 db díszítetlen (68. sír, 22. kép 68.4.), 3 db koncentrikus körökkel (4. sír, 5. kép 4.6a.; 45. sír, 18. kép 45.6.; szórvány, 23. kép 13.); 2 db rovátkált zegzug vonalakkal (34. sír, 15. kép 6.; 58. sír, 20. kép 58.1.); 1 db zegzug vonalakkal és poncolt körökkel (5. sír, 6. kép 5.8.); 1 db egymást keresztező és függőleges hullámrovátkolással, valamint poncolt körökkel (17. sír, 8. kép 17.2.) díszített. A pödrött végűek leggyakrabban a köznépi temetőekben fordulnak elő. A díszítetlenek a korábbiak, viseletük a X. sz. első két harmadára tehető.⁸⁰

A karperecek többsége női sírban került elő, mindössze 1 db volt férfitemetkezésben (68. sír). Kb. egyforma arányban viselték a jobb és a bal karon. Egy sírban volt 2 db karperccel (24. sír), a többiben 1 db.

A ruházathoz tartozó tárgyak

a) Gyöngyök

Fentebb, a nyak ékszereinek tárgyalásánál, a gyöngyökkel kapcsolatban már említettük, hogy több sírban voltak a nyak táján gyöngyök, amelyek az ing nyakát is díszíthették. Az 5. sírban a gerincen, a nyaktól a medencéig, több sorban kerültek elő gyöngyök, összesen 65 db (6. kép 5.4.), amelyek nyilvánvalóan az ing nyílását szegélyezték. A nyakon talált gyöngyök az ing nyakkivágására lehettek felvarrva.

Az ing gyönggyel való díszítésének szokását több honfoglalás és Árpád-kori temetkezésben megfigyelték.⁸¹ Az obi-ugorok és más finnugor népek viseletében még ma is megtaláljuk az ing nyakán, kivágásán a hímzés mellett a gyöngydíszítést és a zárast szolgáló füles gombokat.⁸² A magyar népviseletben is ismerjük a gyönggyel kivarrt ingnyakat.⁸³

b) Rombusz alakú díszek

Rombusz alakú dísz mindössze három sírban fordult elő. Az 5. sírban 8 db volt: 1 db a mellkason, a gerinc jobb oldalán, 5 db a bal csukló fölött, 2 db töredékekben a medencén (6. kép 5.5.). A 34. sírban a nyak jobb oldalánál volt 1 db (15. kép 34.2.), a 45. sírban szintén 1 db, a bal combcsonton (18. kép 45.5.). Mintájuk hasonló, s mindegyiket a sarkoknál levő lyukak segítségével erősítették fel.

Ezek a leletek általában az ing nyakát díszítették, ritkábban a záródását, vagy más ruhadarabot.⁸⁴ Megemlítjük, hogy a honfoglalás kori emlékmennyel sok hasonlóságot

73. *Bálint Cs.*, 1976. 132.

74. *Tömörkény I.*, 1904. 266., 268. D. ábra 1–2.; *Hampel J.*, 1907. 21. tábla D. 1–2.

75. *Točík, A.* 1968. 18., 75. IX. t. 1.

76. *Hampel J.*, 1892. 379. VIII. kép; *Hampel J.*, 1897. II. 108.

77. *Pataki V.*, 1939. 201. I. t. 17.

78. *Megay G.*, 1963. 41.

79. *Kőhegyi, M.* 1980. 219. 15. kép 4–5.

80. *Szőke B.*, 1962. 72.; *Dienes I.*, 1964. 37.

81. Pl.: *Bezdéd 2.*, 12., 13., 15. sír (*Jósa A.*, 1896. 390., 403–405., 407.), *Koroncó (László Gy.)*, 1943. 24., 26. 20. kép), *Pusztaszentlászló 126. sír (Szőke B. M.–Vándor L.*, 1987. 66.).

82. *Kodolányi J.*, 1967. 377–380.; *Kodolányi J.*, 1975. 192., 194.

83. *László Gy.*, 1943. 24–25.

84. *Révész L.*, 1989. 32.

mutató tankejevkei temető 130. sírjában a kistokajiakhoz igen hasonló rombusz alakú díszeket a homlokán körben, vízszintesen elhelyezve találták, nyilvánvalóan a felviselethez tartoztak.⁸⁵ Kistokajon a 34. sírban előkerült darab az ing nyakát díszíthette, az 5. sírban levő díszeket az ing fölött viselt kabát aljára, záródására varrhatták.

A rombusz alakú ruhadíszek főleg a középréteghez tartozó sírokban fordulnak elő, ritkábban a köznépi temetőekben. Fő elterjedési területük a Felső- és Közép-Tisza-vidék, a Duna–Tisza köze.⁸⁶

c) Préselt ruhadíszek

A többi, másfajta préselt, ezüst ruhadísz egy kivételével ugyanazokban a sírokban fordult elő, mint amelyekben a rombusz alakú darabok voltak: az 5., 34., 45., továbbá a 24. sírban. Mintájuk ötféle: korongban életfa motívum (5. sír, 6. kép 5.6. és 45. sír, 18. kép 45.3.),⁸⁷ sokszirmú virágot utánzó rozetta (24. sír, 11. kép 24.1.), nyolcszirmú virágot utánzó rozetta (45. sír, 18. kép 45.4.), körkörös árkokkal díszített (34. sír, 15. kép 34.3.); négyszögletes lemezen négyszirmú virág (24. sír, 11. kép 24.2.). Az utóbbi motívumok a préselt ruhadíszeken általánosan ismertek, míg az életfa ábrázolása ritkábban fordul elő. A kistokaji életfás koronggal szinte teljesen megegyező ábrázolást látunk a Tiszaeszlár-Bashalom II. sz. temető pántkarperecén.⁸⁸

A 24. sírban előkerült préselt korongok közül 2 db a koponyán, 2 db a koponya alatt volt (11. kép). Ezek nyilvánvalóan a fejviselethez tartoztak, sapka szegélyét díszíthették.⁸⁹ A többi préselt dísz a ruházatot ékesítette. Az 5. sírban a jobb és a bal mellkason 2-2 db, a deréktájon, a bal csukló fölött (a rombusz alakú díszek mellett) 3 db egész és 1 db töredékes korong volt (6. kép). Valószínűleg az ing fölött viselt rövid kabát záródását díszítették velük, mindkét oldalon 4-4 db koronggal. Fent gomb zárta össze. A korongok és a gomb helyzete arra utal, hogy kigombolt kabátban temethették el viselőjét.⁹⁰ A 24. sírban talált préselt díszek (11. kép) szintén egy kis kabáthoz tartozhattak, és a gombok egy része (talán a törzs bal oldalán levő 4 db) bizonyára ennek a zárására szolgált. A 34. sírban előkerült korongok (15. kép) is egy csipőig érő kabát záródását és nyakkivágását ékesítették. A 45. sz. temetkezés korongjainak helyzetéből (18. kép) nem következtethetünk a viseletre, mivel a sírt megbolygatták.

A honfoglalás kori emlékenyag préselt, korong és négyszögletes alakú díszeknek többsége a megfigyelések szerint a ruházathoz, mégpedig a felső, kabátszerű ruhához tartozott. A díszek helyzete több esetben hosszabb, térdig érő,⁹¹ míg máskor rövidebb kabátra utal,⁹² amely középen nyitott és díszített lehetett.⁹³ A korongos szegélyű kabátra a kelet-turkesztáni festményeken találunk példákat,⁹⁴ de az ing fölött hordott, gyöngyökkel, fémlemezekkel díszített kabát megtalálható az obi-ugor és más rokon népeknél is.⁹⁵

85. Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P. 1977. 180. VI. t. 130.

86. Bálint Cs., 1976. 127.; Bálint Cs., 1991. 135. XLIV. t. 4.; Szőke B., 1962. 76.

87. Gedai István e préselt korongokat tévesen mellkorongként említi: 1986. 40.

88. Dienes I., 1986. 93. 30. kép.

89. László Gy., 1944. 164. 21. kép; Dienes I., 1965. 147., 149. 9. ábra; Perémi Á., 1986. 122., 125., 127., 128. 15. ábra; Szabó K., 1955. 123–125.

90. A gombolások és kötések oldására, a megfordítás stb. temetkezési szokásokra László Gyula hívta fel a figyelmet: 1943. 25., 58. és 1944. 468–472. Ld. még: Tettamanti S., 1975. 110.

91. László Gy., 1944. 153. 17. kép; Dienes I., 1965. 146. 6. ábra, 147–148., 149. 9. ábra.

92. Bálint Cs., 1971. 67–72.; Perémi Á., 1986. 115–116.; Kovács L., 1986. 216–218.

93. Szabó János Győző szerint a fémdíszeket egy nyakba vetett, stólaszerű kendőre erősíthették fel: 1963. 115–116.

94. Le Coq. A. 1925. 39., 41–42., 45., 64.

95. Kodolányi J., 1967. 382–383.; Kodolányi J., 1975. 195.

A préselt ruhadíszeket az egész X. sz. folyamán, s még a XI. sz. elején is alkalmazták, s a közép- és a köznép viseletéhez tartoztak.⁹⁶ Kistokajon a leggazdagabb sírokból kerültek elő. A préselt korongok elterjedése kb. fedi a rombusz alakú díszek előfordulását.⁹⁷

d) Gombok

A leletek között a honfoglalás korból ismert mindegyik gombfajta előfordul: az 5. (6. kép 5.7.) és a 24. (11. kép 24.7.) sírból származnak a két félből álló üreges, füles bronzgombok, a 26. (12. kép 26.2.), 45. (18. kép 45.8.) és 53. (19. kép 53.7.) sírból, továbbá a szórványanyagból (23. kép 9.) a tömör, gerezdelt, gomba fejű füles gombok. Valamennyi női sírhoz tartozott. Az 5. sz. temetkezésben 2 db gomb volt, az egyik a bal felkarcsont és a bordák között, a másik a keresztcsont alatt (6. kép). Az előbbi gomb a kabát zárására szolgálhatott, az utóbbi talán az övön volt, amelyet kioldottak, így kerülhetett a gomb a váz alá. A 24. sírban 7 db került elő, 2 db a mellkason, a gerinc két oldalánál, 4 db a derék táján (2-2 db a gerinc két oldalánál), 1 db a gerinc és a bal medence között (11. kép). A gombok száma és helye arra utal, hogy két ruhadarabhoz tartozhattak: a jobb oldalon levő 3 db az ing, a bal oldalon levő 4 db a kabát zárására szolgált. A 26. sírban 2 db tömör gomb volt a bal kulcsont és a gerinc között, és 2 db a derék táján, a gerinc jobb oldalán (12. kép). E gombok egy ruhadarabon, ingen vagy kabáton lehettek. Viselet szempontjából nem tudjuk értékelni a 45. (18. kép 45.8.), az 53. (19. kép 53.7.) sírból és a szórványanyagból (23. kép 9.) származó gombokat.

Az eddigi megfigyelések szerint a honfoglalás kori sírok többségében egy-két gomb fordul elő, több csak ritkán. Mindegyik népréteg emlékéanyagában megtaláljuk az egész X. sz. folyamán és a XI. sz. elején.⁹⁸

Munkaeszközök

a) Vaskés

Több sírban került elő: az 1. (4. kép 1.1.) és a 43. sírban (17. kép 43.1.) jobb oldalon a medencén, illetőleg a deréktájon, a 27. sírban a bal combcsonton (13. kép 27.3.), a 44. sz. temetkezésben (17. kép 44.1.) az alsó gerincsgolyákon. Előkerülési helyük jelzi, hogy a derékon, övre akasztva hordták. Tartozott még kés három bolygatott sírhoz: 12. (7. kép 12.), 45. (18. kép 45.10.) és 63. sír.

A kés melléklettel ellátott sírok között egyaránt volt női és férfi, míg a 12. sz. temetkezés gyermeké volt.

b) Csiholóvas

Csak a 29. sz. férfisírban (13. kép 29.1.) került elő. A bal alkaron volt, nyilvánvalóan övre függesztett tarsolyban lehetett. Kovakő nem volt mellette. A 45. sír földjéből származik egy pattintott obszidián kőpengedarab (18. kép 45.11.), de e sírhoz tartozás a bolygatottság miatt bizonytalan.

c) Orsókarika

Orsókarikát két női sírban találtunk. A 37. sz. temetkezésben a bal oldali medence alatt volt (16. kép 37.4.), az övre lehetett felfüggesztve. A másik orsókarika a megbolygatott 40. sírből származik (17. kép 40.2.).

96. *Bálint Cs.*, 1976. 129.

97. *Bálint Cs.*, 1991. 139., 135. XLIV. t. 5.

98. *Szőke B.*, 1962. 79.; *Bálint Cs.*, 1976. 127.

Az orsókarika vagy orsógomb igen ritka a honfoglalás kori emléanyagban.⁹⁹ Jelenléte talán avar hatással magyarázható.

d) Csonteszközök

Négy db csonteszköz került elő. Kettő db ár vagy bogozó a 68. sírban volt, az egyik a bal vállon, a másik a medencén (22. kép 68.3a–b.). Hasonló található még a szórványanyagban is (23. kép 15.). A negyedik csonteszköz, egy agancs bogozó szintén szórványlelet (23. kép 14.).

A honfoglalás kori temetkezésekben ritkán fordulnak elő munkaeszközök, sírba helyezésüknek a kutatás bajelhárító szerepet tulajdonít.¹⁰⁰ Újabban Karoson került elő egy agancs bogozó.¹⁰¹ Vaskéssel együtt hasonló csonteszközt találtak a honfoglalás kori anyaggal sok rokon vonást mutató tankejevkaik temető 346. sírjában, a váz bal kezénél, s 2 db átlukasztott bogozót a 825. sz. temetkezésben, a medence táján.¹⁰² Mint ismeretes, az avar sírokban gyakori lelet a csont és agancs ár, illetőleg bogozó,¹⁰³ amelyek az övön függő pásztorkésztséghez tartoztak.¹⁰⁴ Kocsáron egy XI. sz.-i sírban, „a halott bal kezénél, a csípő táján volt egy csontból faragott bogozószerszám és vaskés”, a pásztorkésztség tárgyai.¹⁰⁵ A kistokaji árhoz, bogozóhoz hasonló leletek ismeretesek az Árpád-kori és későbbi településekről is,¹⁰⁶ de a néprajzi anyag pásztorkésztségeiben ugyancsak megtaláljuk.¹⁰⁷

A kistokaji 68. sír csonteszközei nem viselési helyüknek megfelelően kerültek elő, hanem a készségből kivéve, az egyik a bal vállon volt. Bajelhárító szerepe lehetett. Érdekes, hogy a sírban nyílhegyek is voltak, amelyek harcosra utalnak.

Kerámia

Edénytöredékek a következő sírokból származnak: 37. (16. kép 37.5.), 53. (19. kép 53.5–6.), 54. (20. kép 54.1.), 56. (20. kép 56.3.), 63. és 65. sír. Egy fazék származik az 59. sz. temetkezésből (21. kép 59.2.) és még három edény az elpusztított sírokból (24. kép 8–10.). Az edényeket bekarcolt fésűs, egyenes és hullámvonalköteg (21. kép 59.2., 24. kép 8–9.), bekarcolt egyenes vonal (24. kép 10.) és körömbenyomás (19. kép 53.6.) díszíti. A 16. kép 37.5. sz. aljrészen és a 24. kép 8. sz. fazék alján vagy egy kis kereszt alakú fenékbélyeg.

A kistokaji temetőből származó kerámia megegyezik más honfoglalás kori sírok anyagával. Az ismert típusok a kutatás szerint hasonlóak a Közép- és Délkelet-Európában általánosan elterjedt kerámiához.¹⁰⁸ A sötétebb színű, fésűs fazekak (21. kép 59.2., 24. kép 8–9.) a késő népvándorlás kori kerámiához állnak közelebb, míg a fehér színű,

99. Szabó J. Gy., 1964–65. 66.

100. Tettamanti S., 1975. 110.; Bálint Cs., 1975. 58.; Bálint Cs., 1976. 134.

101. Révész L., 1989. 35.

102. Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P. 1977. 187., 199.

103. Néhány példa: Korek J., 1942. 156–157., XII. t. 1–3.; Korek J., 1943. 69., 367. és 438. sír; László Gy., 1942. 17. 2. kép, Homokmégy-Halom 102. sír; K. Végh K., 1968. 57., Sály-Víz-oldal 9. sír; Garam, É. 1979. 10. 2. kép, 11. 6. t., 10. sír, 14. 4. kép, 10. t., 37. sír.

104. László Gy., 1942. 20., 17. 2. kép.

105. Szabó K., 1938. 35., 30. 69–72. kép 80.

106. Pl.: Méri I., 1954. XXXIII. t.; Parádi N., 1958. 131.; Kovalovszki J., 1975. 213. 10. kép 10–16.

107. Györffy I.–Viski K., é. n. 308. 1092. ábra.

108. Fodor I., 1975. 247.; Bálint Cs., 1976. 141.

spirálisan bekarcolt, egyenes vonallal díszített edény (24. kép 10.) a kora Árpád-korhoz.¹⁰⁹

Az edénymelléklet adása – a Dunántúl kivételével – az egész Kárpát-medencében kimutatható, és Kiss Attila szerint a magyar etnikumhoz köthető, a kereszténység elterjedésével szűnt meg.¹¹⁰ Sok esetben a sírba az összetört edény egy-két darabját tették, s ez a temetési rítussal magyarázható.¹¹¹ A bolygatottság miatt azonban a kistokaji edénytöredékekkel kapcsolatban nem vonhatunk le ilyen következtetést, hiszen lehet, hogy eredetileg egész edényeket helyeztek a sírba. Ugyancsak ezért nem vizsgálhatjuk az edények elhelyezésének kérdését sem. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy kerámia női (37. és 54. sír) és főleg gyermeksírokban (53., 56., 59., 65. sír) került elő. Ez megfelel a X–XI. sz.-i temetőkkel kapcsolatos megfigyelésnek, amely szerint a kerámia főleg női és gyermeksírokban fordul elő, jóval ritkábban férfisírban.¹¹²

Fegyverek

a) Nyílcsúcs

Négy sírban összesen 6 db nyílcsúcs került elő: a 27. sírban a jobb felső karon (13. kép 27.2.), a 62. sírban a jobb lábnál (21. kép 62.1.), a 67. sírban a jobb felkar és a bordák között, a lándzsa alatt (21. kép 67.2.) és a könyökön (21. kép 67.3.), a 68. sírban a koponya mellett (22. kép 68.1–2.). A honfoglalás kori temetkezések többségében a nyílcsúcsok a felsőtest különböző részei mellett kerülnek elő,¹¹³ miként ezt a kistokajiak esetében megfigyeltük. A 68. sírban az egyik nyílcsúcs az orrcsontnál feküdt, tuskéjével a földbe szúrva. E jelenség mögött bajelhárító szándékot feltételezhetünk.

A nyílcsúcsok levél alakúak, tehát a leggyakrabban előforduló típusok közé tartoznak. A nyílcsúcsok számának a kutatás rangjelző szerepet tulajdonít, illetőleg a hitvilággal hozza kapcsolatba.¹¹⁴ A kistokaji temető sírjaiba mindegyik nyilat tegez nélkül helyezték. Az elpusztított temetkezésekből származó leletek között azonban találunk tegezre utaló vastárgyakat: merevítő oldalpálcát (24. kép 6.) és valószínűleg a tegez fedeléhez tartozó pánttöredéket (24. kép 5.). Lehetséges, hogy ezek két különböző tegezhez tartoztak.¹¹⁵

b) Szablya

Az elpusztított sírokból került elő 1 db szablya (24. kép 1.). A jellegzetes honfoglalás kori típusba tartozik. A szablyák eltemetése magas katonai ranghoz kapcsolódott, ezért a kistokaji szablya viselője valószínűleg a közösség vezetője lehetett, de mindenképpen a legrangosabbak közé tartozott.¹¹⁶

A szablyás sírok legsűrűbben a Felső-Tisza-vidékén és a Dél-Alföldön fordulnak elő.¹¹⁷

109. Höllrigl L., 1930. 158. Ehhez szolgáltat újabb adatokat a karosi temetőben előkerült kerámia: Révész L., 1988. 35., 36. 13. kép.

110. Kiss, A. 1969. 175–182.; Kiss, A. 1973. 333.

111. Tettamanti S., 1975. 108.; Bakay K., 1978. 181–182.

112. Tettamanti S., 1975. 104., 107.

113. Bálint Cs., 1976. 140.

114. László Gy., 1944. 132.; Dienes I., 1975. 96.; Révész L., 1985. 38.

115. A honfoglalás kori tegez szerkezetét legutóbb Révész László vette vizsgálat alá: 1985. 35–53.

116. Fodor I., 1975. 250.; Kürti B., 1983. 260.; Bálint Cs., 1976. 137.

117. Bálint Cs., 1976. 137.; A szablya előfordulására 1. Kiss, A. 1985. 246–248. 4. sz. térkép. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében előkerült szablyák száma azóta a karosi ásatás révén tovább gyarapodott: Révész L., 1989. 43.

c) Lándzsa

A leletek között 1 db lándzsa van, amely a 67. sírból került elő, a jobb felkarcsont és a bordák között, egy nyílcsúcsra fektetve (21. kép 67.1.). Pengéje babérlevél alakú. Kovács László megállapítása szerint ez a típus elterjedt Európában, és a Kárpát-medencében az avar–szláv temetőekben is előfordul.¹¹⁸

A lándzsa ritkán előkerülő fegyverfajta a X–XI. sz.-i emlékanyagban, 20 db-nál alig ismerünk többet, s ebből mindössze kb. fél tucat származik hitelesen feltárt sírből.¹¹⁹ Ennek oka a temetkezések lándzsával történő megjelölése, emlékjel állítása.¹²⁰ Az eddig előkerült lándzsás sírok mellékletekben szegények, s a köznéphez sorolhatók.¹²¹ Ezt a megállapítást a kistokaji harcos sírjára is vonatkozathatjuk, mivel a lándzsán kívül mindössze 2 db nyilat temettek el vele. Megjegyezzük azonban, hogy a sír két végét elbolygatták, hiányzott a koponya és a lábfejcsonatok.

d) Lovas temetkezés emlékei

Az 51. sír volt lovas temetkezés. Mivel a földgyaluval megbolygatták, csak annyit lehetett megállapítani, hogy a férfiváz lábai táján, jobb oldalon feküdt a lókoponya, alatta a lólábak. Ezek mellől került elő 2 db *kengyel* (19. kép 51.1–2.) és néhány meghatározhatatlan kis vastöredék. A kengyelek egyformák és az általánosan elterjedt, körte alakú típusba tartoznak. Ugyanílyen, de kisebb kengyel van még az elpusztított sírokból származó leletek között (24. kép 7.).

Szintén a szórványként kezelendő anyagban van 3 db *zablatöredék* (24. kép 2–4.), amelyek oldalpálcás zablához tartoztak.

Lószerszámhoz tartozott még egy *hevedercsat* (23. kép 18.) és valószínűleg 2 db vaskarika is (23. kép 16–17.).

A fenti, sírokhoz nem köthető leletek további lovas temetkezésre utalnak.

Összefoglalás

A kistokaji honfoglalás kori temetőnek összesen 73 sírját sikerült feltárni, részben csak megfigyelni. A feltárt temetőrészekben is több sírt elpusztítottak, így nem ismerjük az itt fekvő temetkezések pontos számát. A leletmentési körülmények miatt a temető kiterjedését sem lehetett megállapítani. Úgy véljük, hogy a temető sírszáma kb. a feltárt sírok kétszerese lehetett. Az előkerült sírok helyzete alapján soros temetkezésre gondolhatunk. A jelzett hiányosságból következik, hogy részletes temetőelemzést nem végezhetünk. Néhány megállapítást azonban tehetünk, amelyeket az alábbiakban foglalunk össze.

A 73 sírból 18 férfi-, 15 női és 16 gyermek sír volt, 24 váz nemét pedig a bolygatottság miatt nem lehetett pontosan megállapítani. A leletanyag alapján az elhunytak a honfoglalók köznépi rétegéhez tartoztak, mégpedig ennek a gazdagabb, a Szőke Béla által meghatározott első csoportjába,¹²² amelyet Mesterházy Károly a köznép középrétegének nevez.¹²³ Feltűnő, hogy a feltárt sírok között a leggazdagabbak a női sírok (4., 5., 24., 26., 34., 37. és 45. sz. temetkezés) voltak. Több honfoglalás kori temetőben

118. Kovács L., 1977. 67.

119. Kovács L., 1970. 99.; Kovács L., 1977. 61–67., 224. 60. t., térkép.

120. Ezt a kérdést a korábbi vélemények összefoglalásával együtt részletesen tárgyalta Kovács László: 1970. 100–105.

121. Kovács L., 1970. 106.

122. Szőke B., 1962. 28–30.

123. Mesterházy K., 1980. 41–42.

megfigyelték a női sírok mellékletekben való kiemelkedését, amely a nő helyének, szerepének jelentőségét bizonyítja. Ezt az ősi anyakultusz maradványának tartják, az anya vezető szerepe megőrzésével magyarázzák.¹²⁴

A gazdagabb női sírok egy kivételével az 1970-ben feltárt temetőrészen kerültek elő, ahol a férfisírok többsége, s valamennyi gyermeksír melléklet nélküli volt, igaz, jó részüket megbolygatták. Az 1972-ben feltárt temetkezések között egy gazdag női volt, viszont a férfisírok többségében kevés számban ugyan, de került elő melléklet, s a gyermeksírok is rendelkeztek leletekkel.

A temető, illetőleg feltárt részeinek korát a honfoglalástól a X. sz. 60-as, 70-es éveit fordulójáig határozhatjuk meg. Használatának végét jelzi, hogy az emlékanyagban nincs S végű hajkarika, amely a X. sz. utolsó harmadában jelentkezik, sem más olyan tárgy, amely a későbbi időszakra utalna. Ez a keltezés megegyezik Szőke Bélának a köznépi temetők első csoportjára vonatkozó kronológiájával.¹²⁵

A tárgyalt temető bizonyítja a honfoglaló magyarok megtelepedését a mai Kistokaj környékén. Ezen a vidéken az Árpád-korból két települést ismerünk. Az egyik Tokaj (a mai Kistokaj), amely a Miskolc-nembeliek birtoka, és 1256-ban említik először.¹²⁶ A tőle és a lelőhelytől is délnyugatra fekvő Mályi (ma is Mályi) ugyancsak a Miskolc-nembeliek birtoka volt, első említése 1234-ből való.¹²⁷ Valószínűleg az írásos adatnál mindkét falu jóval korábban létesült. Mályitól keletre, a lelőhelytől délre feküdt a XIV. sz. elején említett, később elpusztult Déta falu.¹²⁸ A feltárt honfoglalás kori temető Kistokajhoz fekszik legközelebb, s az eltemetettekben talán az ott élő Árpád-kori lakosság őseit vélhetjük.¹²⁹

124. Mesterházy K., 1967. 152–153.

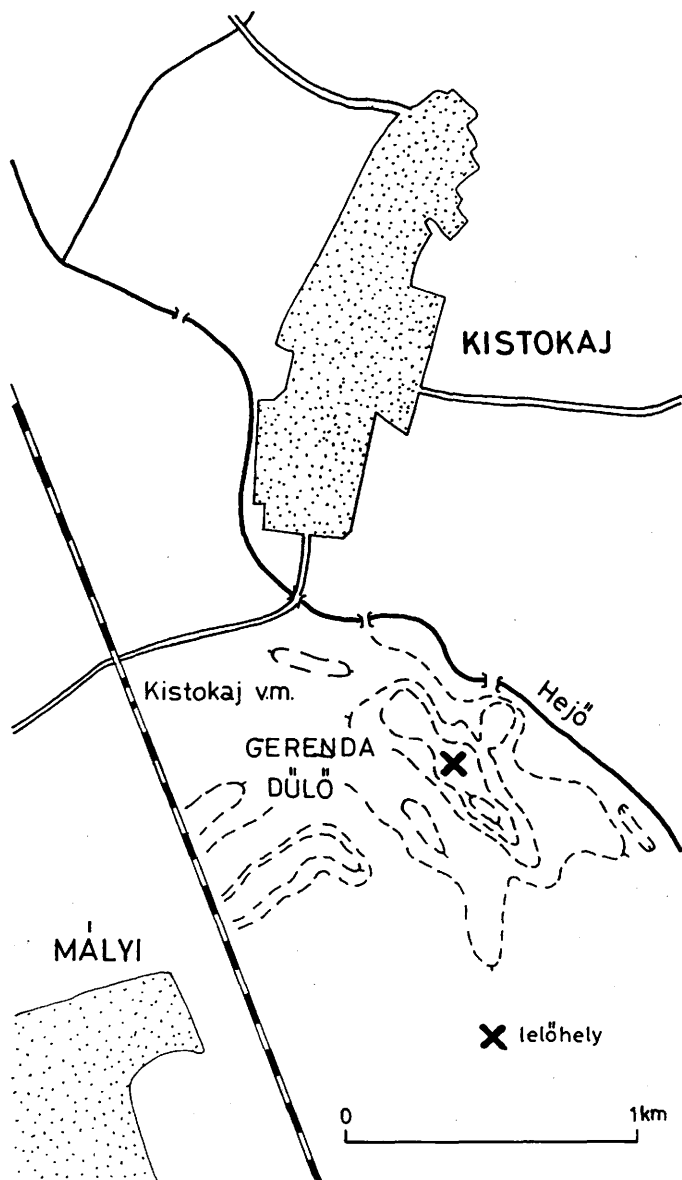
125. Szőke B., 1962. 34.

126. Györffy Gy., 1987. 813.

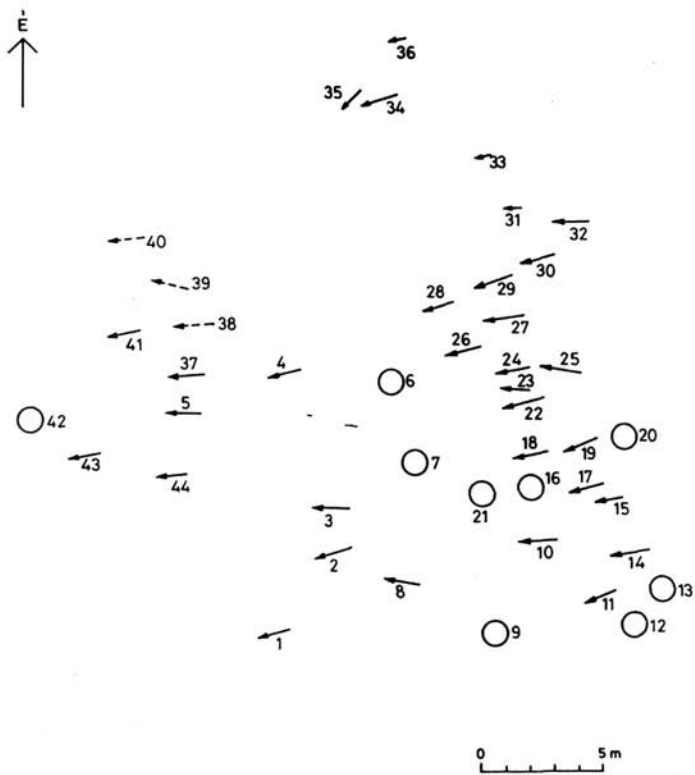
127. Györffy Gy., 1987. 786–787.

128. Györffy Gy., 1987. 770.

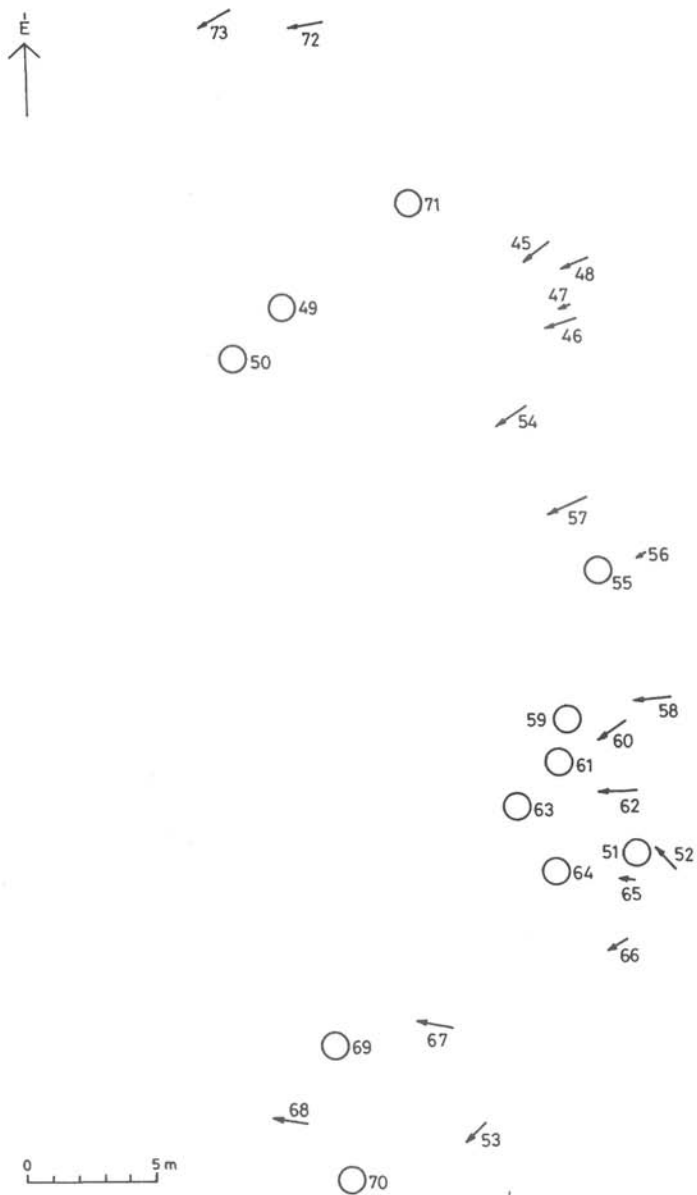
129. A kézirat lezárva: 1991. okt. 31-én.

1. kép. A lövőhely helyszínrajza

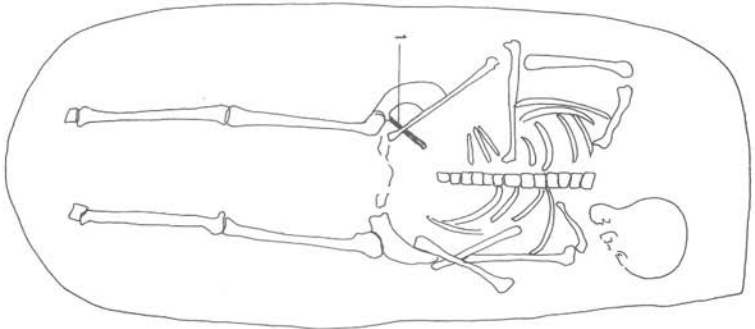

2. kép. Az 1970-ben feltárt temetőrész térképe.
 O = teljesen bolygatott, ill. elpusztult sír

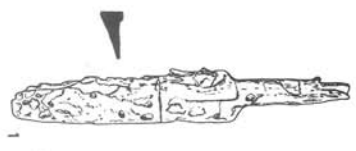
3. kép. Az 1972-ben feltárt temetőrész térképe. O = teljesen bolygatott, ill. elpusztult sír

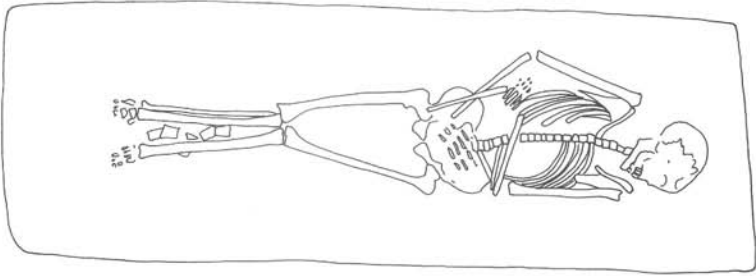
1

0
50 cm

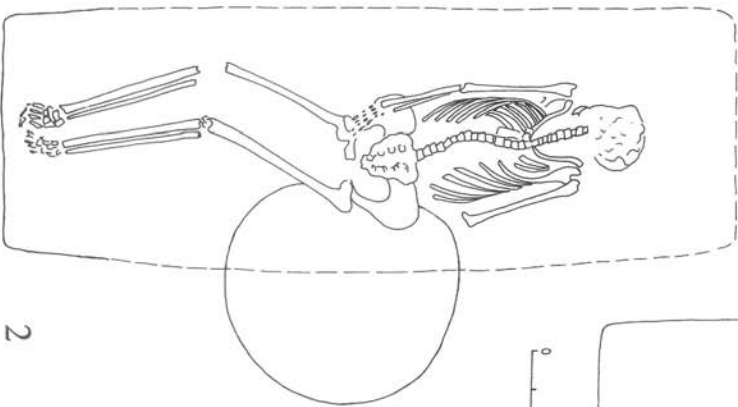
1

0
3 cm

3

0
50 cm

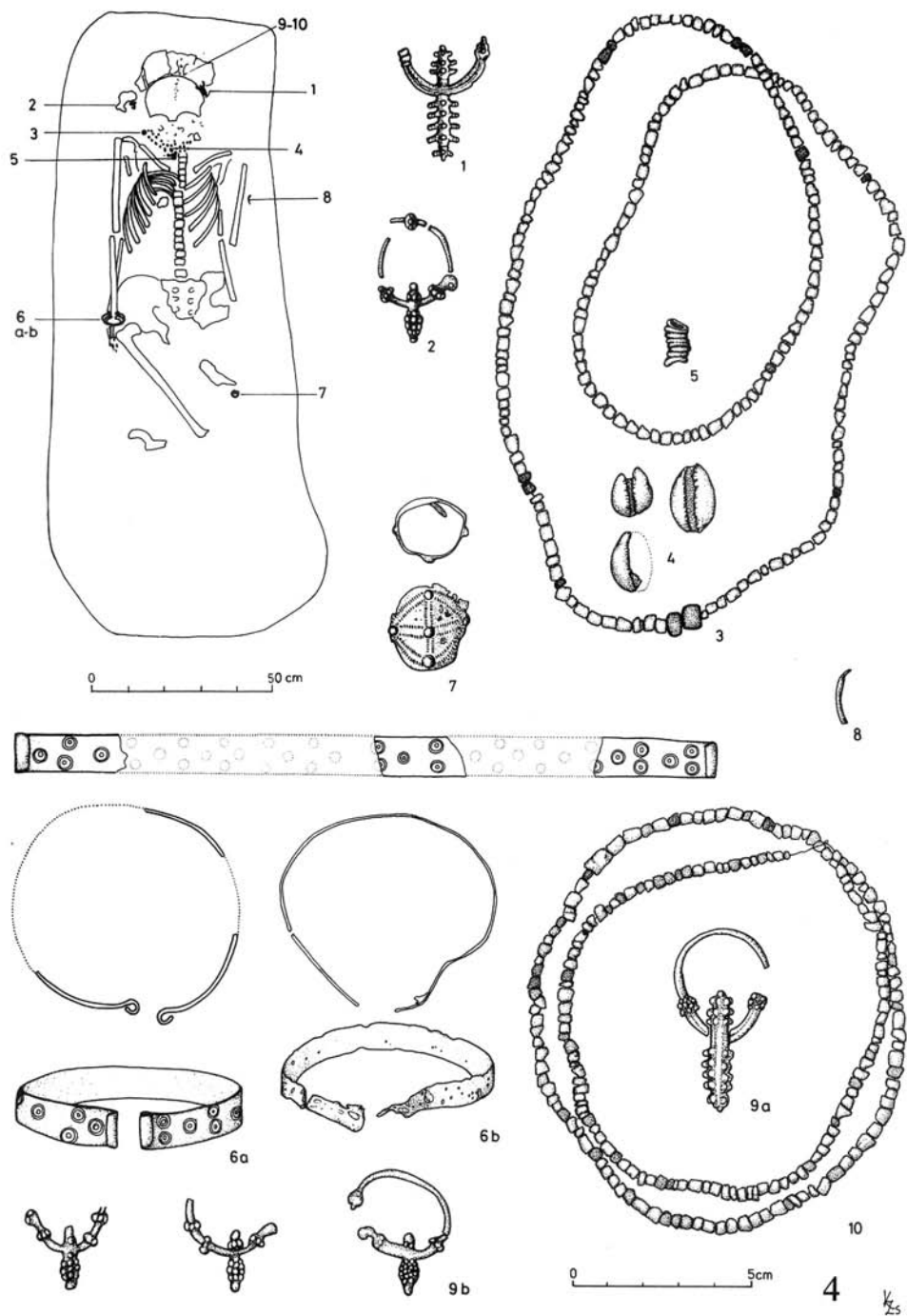

2

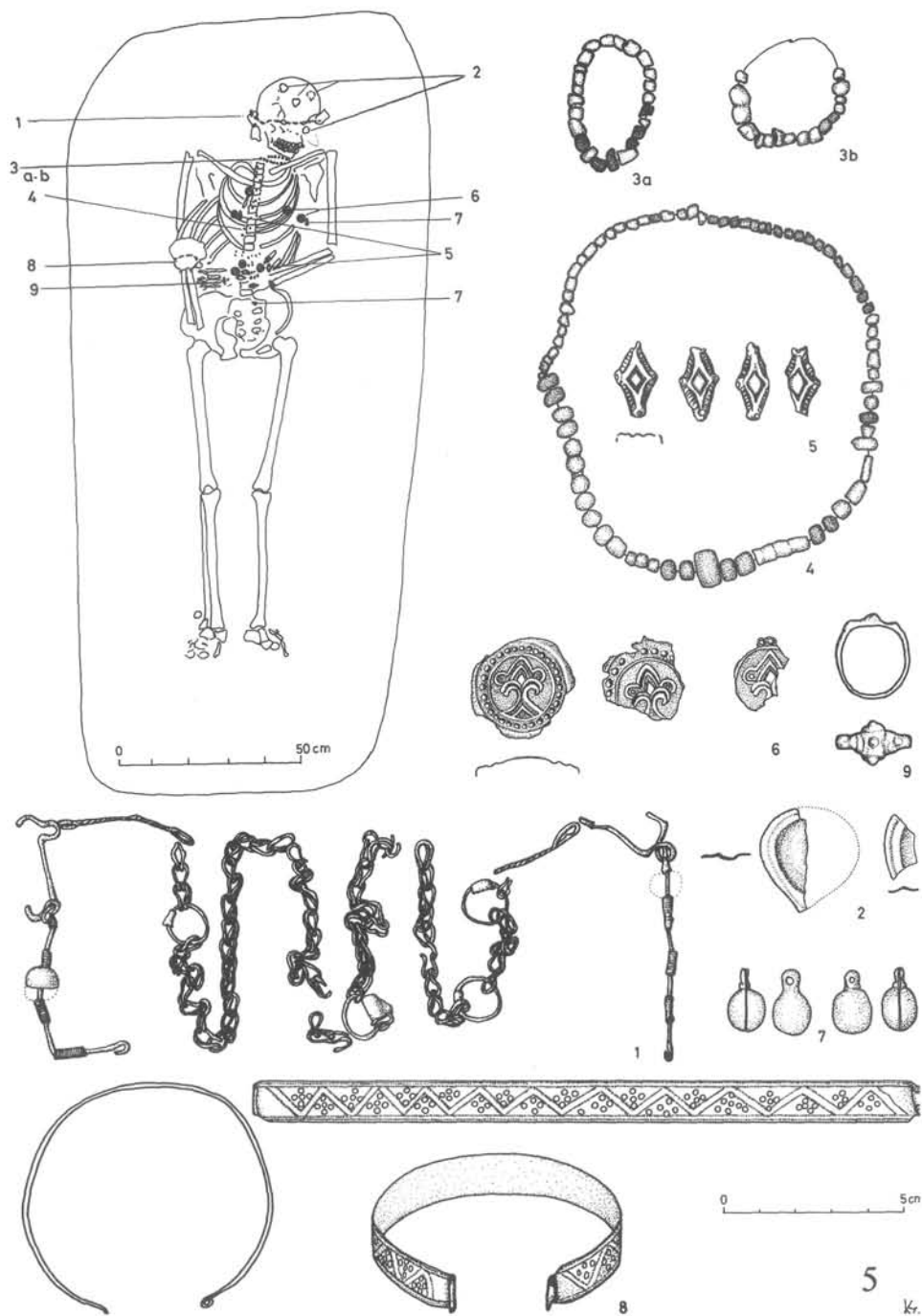
0
50 cm

4. kép. Kistokaj-homokbánya I-3. sír

K₂

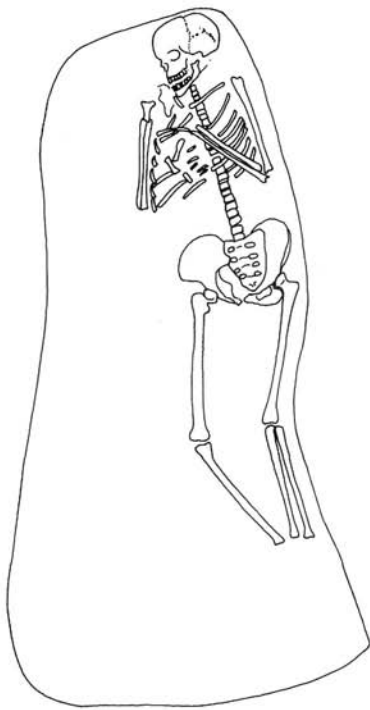

5. kép. Kistokaj-homokbánya 4. sír

6. kép. Kistokaj-homokbánya 5. sír

5
kr.

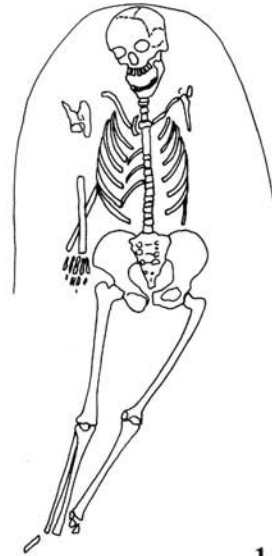
0 50 cm

11

0 5 cm

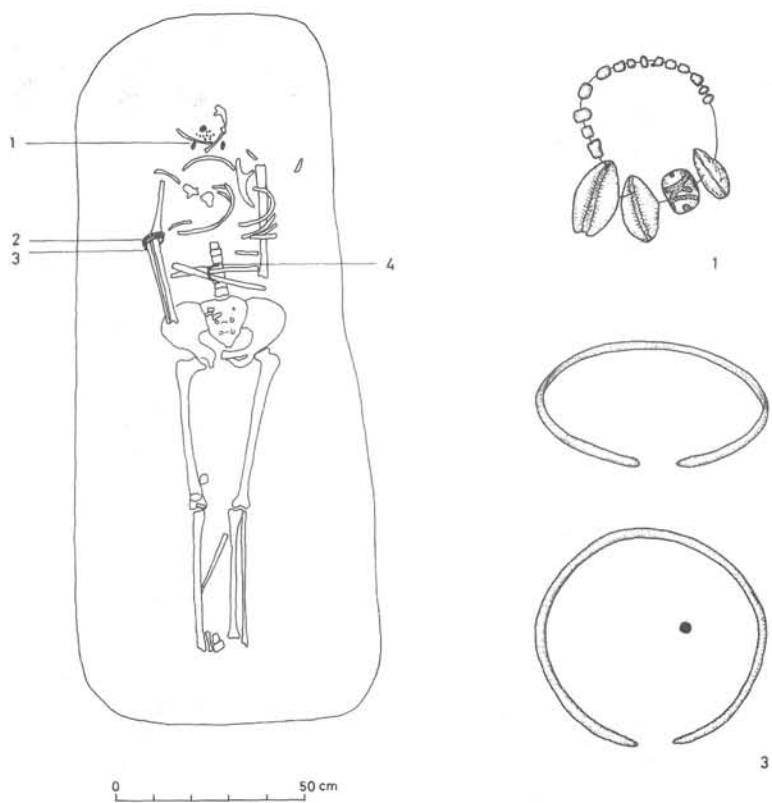
12

0 50 cm

14

7. kép. Kistokaj-homokbánya 11–12. és 14. sír

2

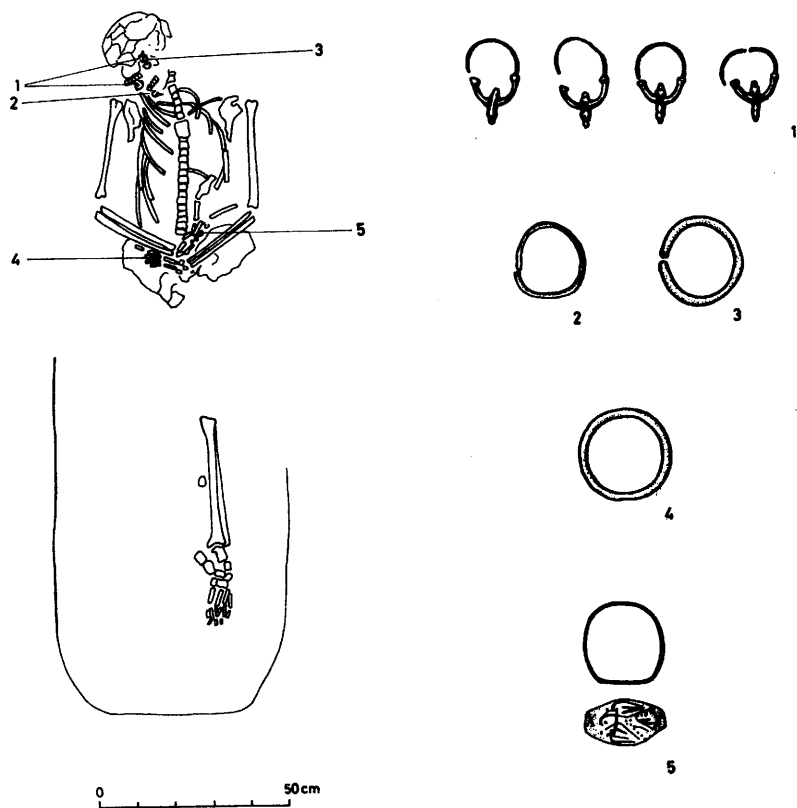
4

0 5cm

17

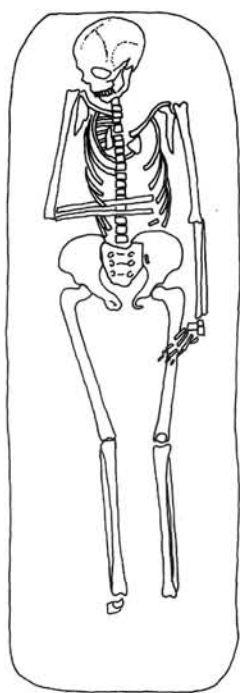
8. kép. Kistokaj-homokbánya 17. sír

0 5 cm

18

9. kép. Kistokaj-homokbánya 18. sír

19

22

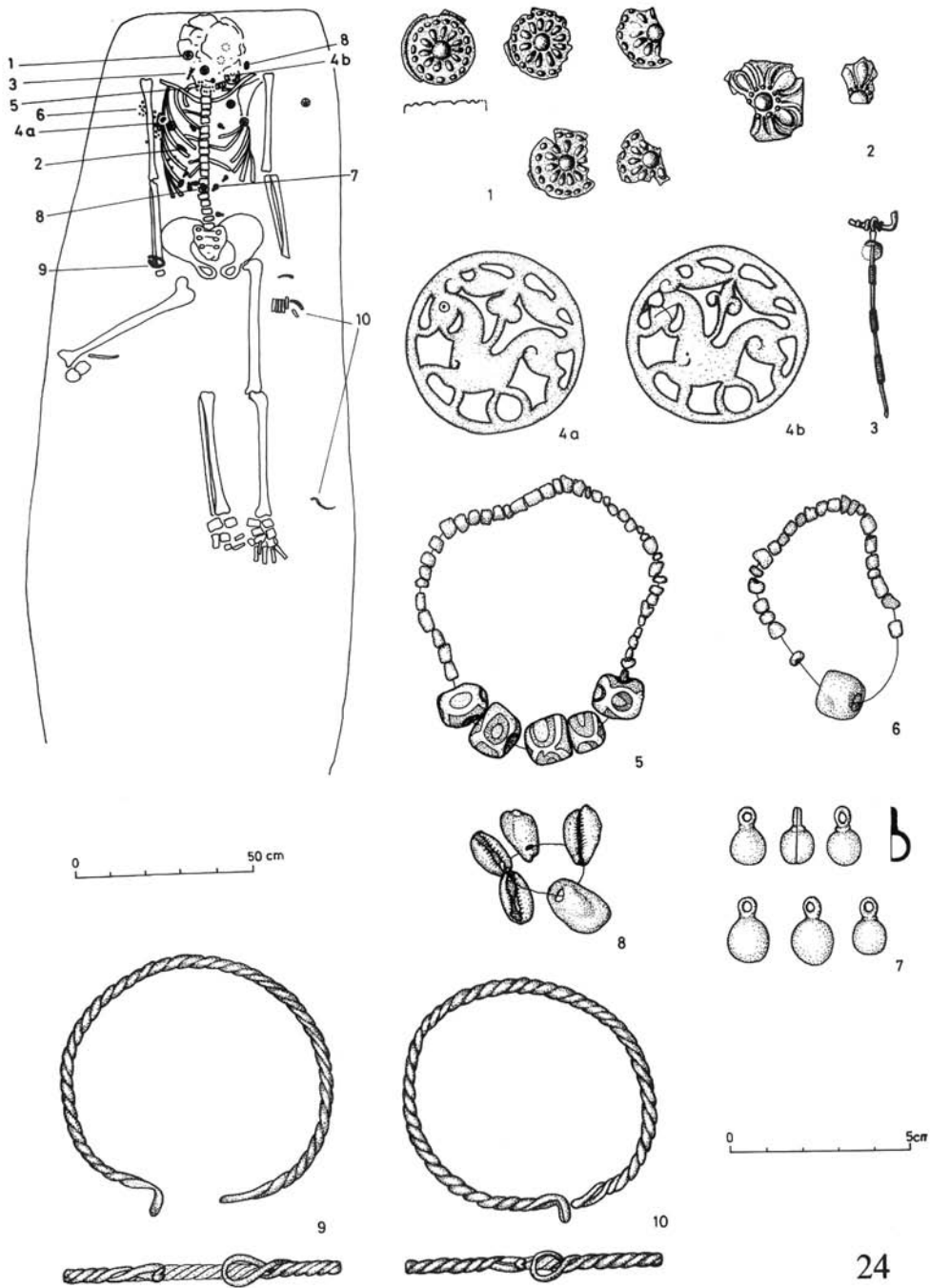
23

0 50 cm

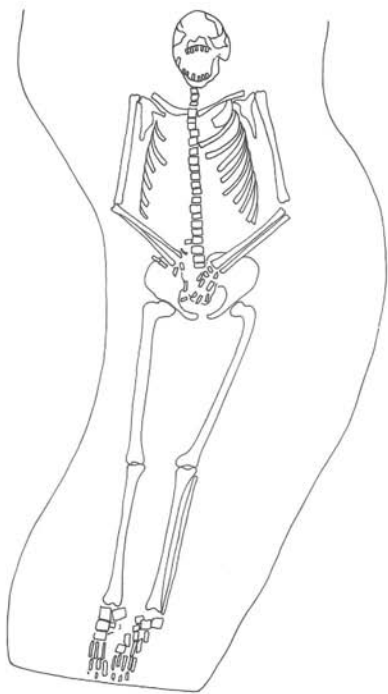
0 50 cm

10. kép. Kistokaj-homokbánya 19. és 22–23. sír

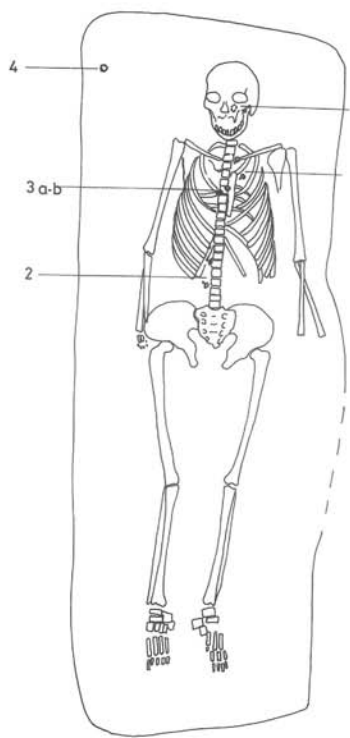
11. kép. Kistokaj-homokbánya 24. sír

0 50 cm

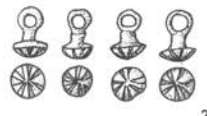
25

0 50 cr

1

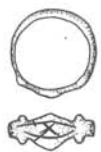
2

3a

3b

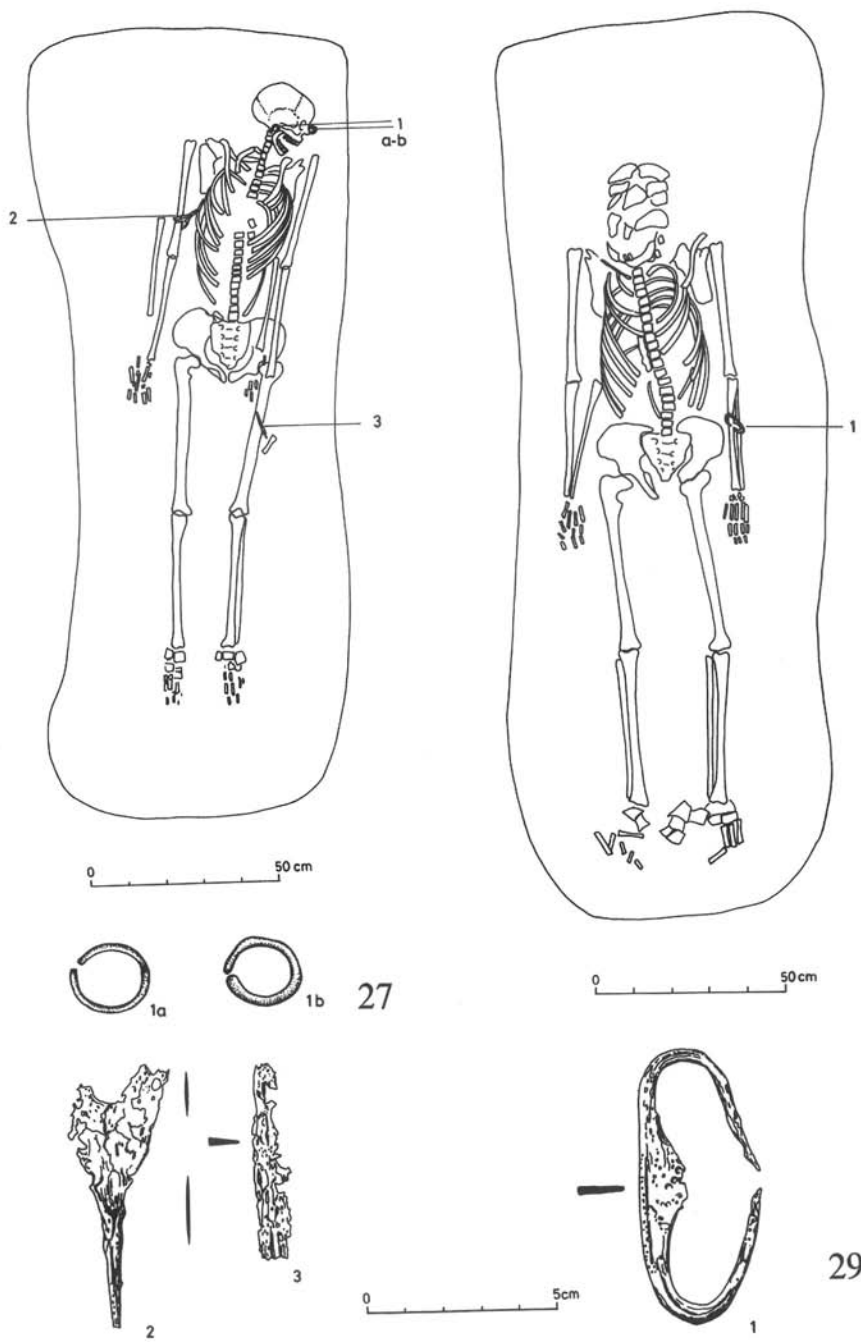

4

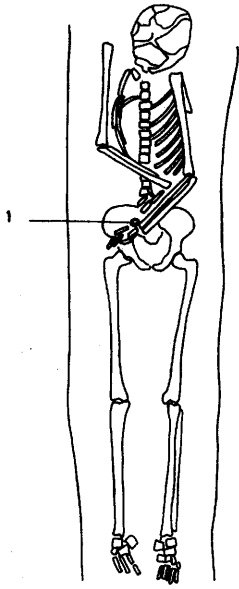
0 5cm

26

12. kép. Kistokaj-homokbánya 25–26. sír

13. kép. Kistokaj-homokbánya 27. és 29. sír

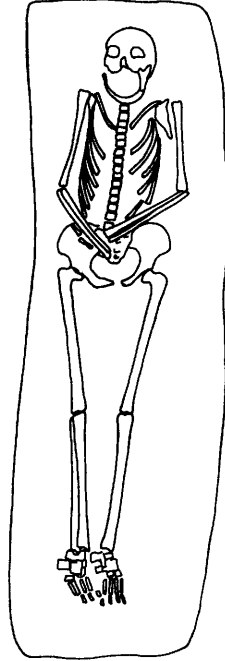
0 50 cm

30

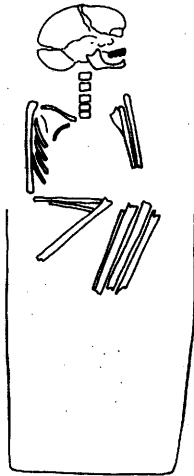
1

0 3 cm

0 50 cm

32

0 50 cm

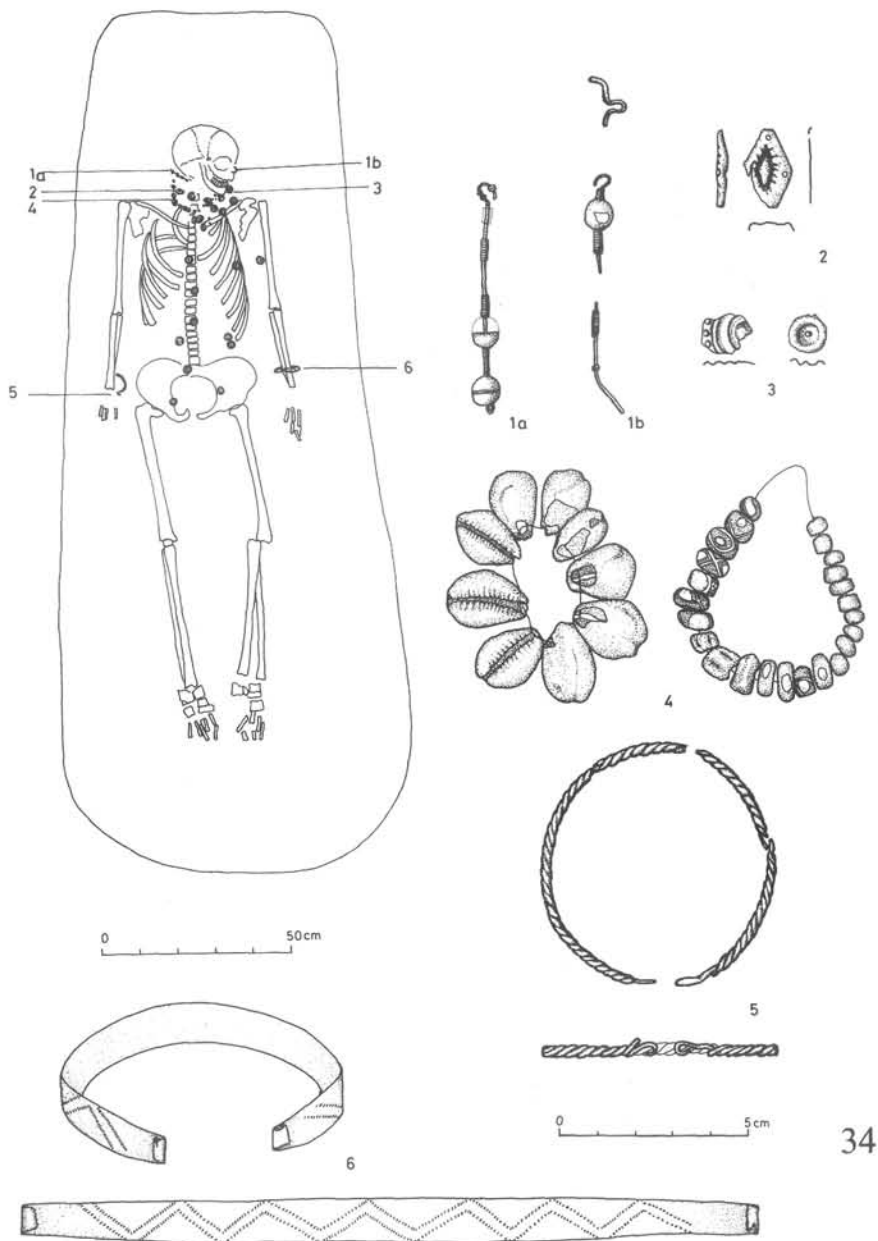
31

0 50 cm

33

14. kép. Kistokaj-homokbánya 30–33. sír

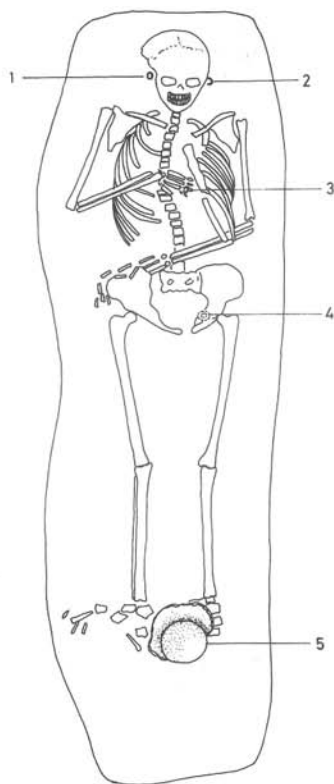
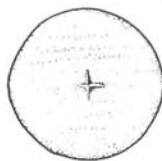
15. kép. Kistokaj-homokbánya 34. sír

36

5

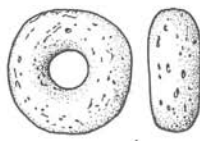
1

2

3

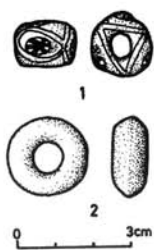

4

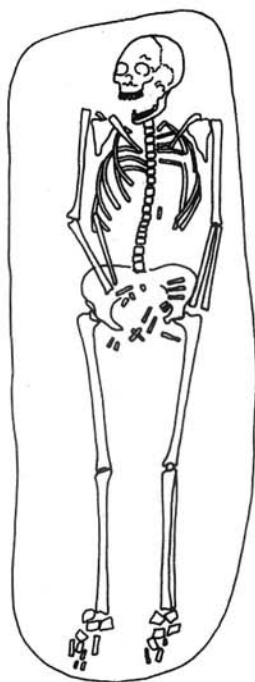

37

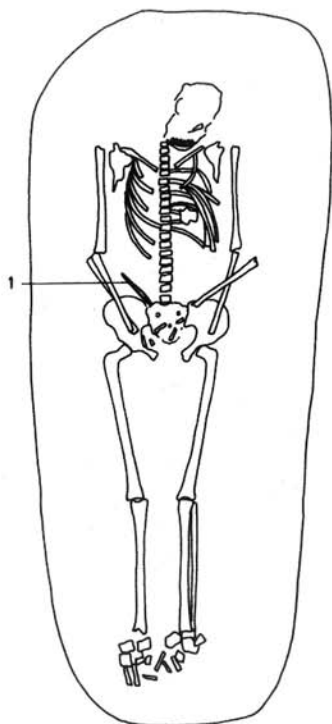
16. kép. Kistokaj-homokbánya 36–37. sír

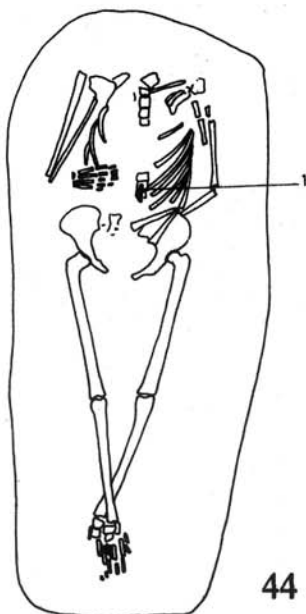
40

41

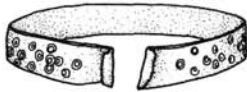
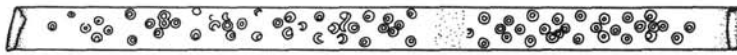
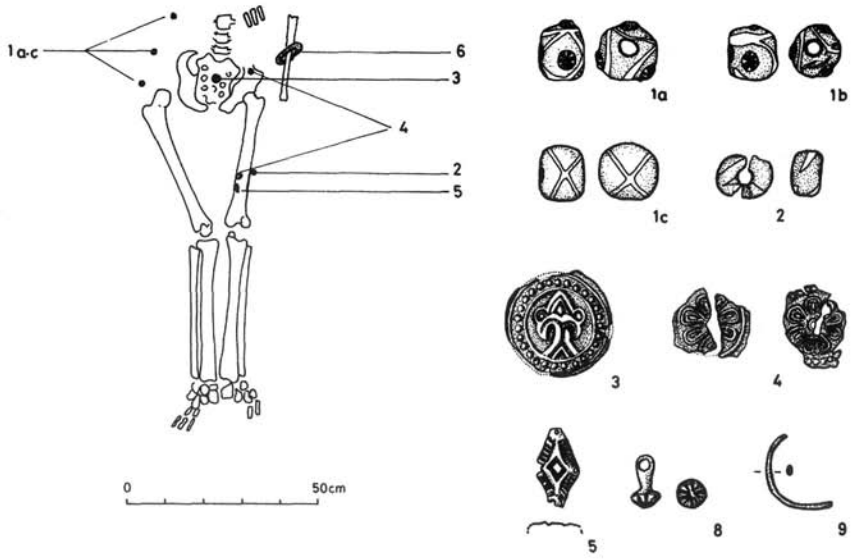

43

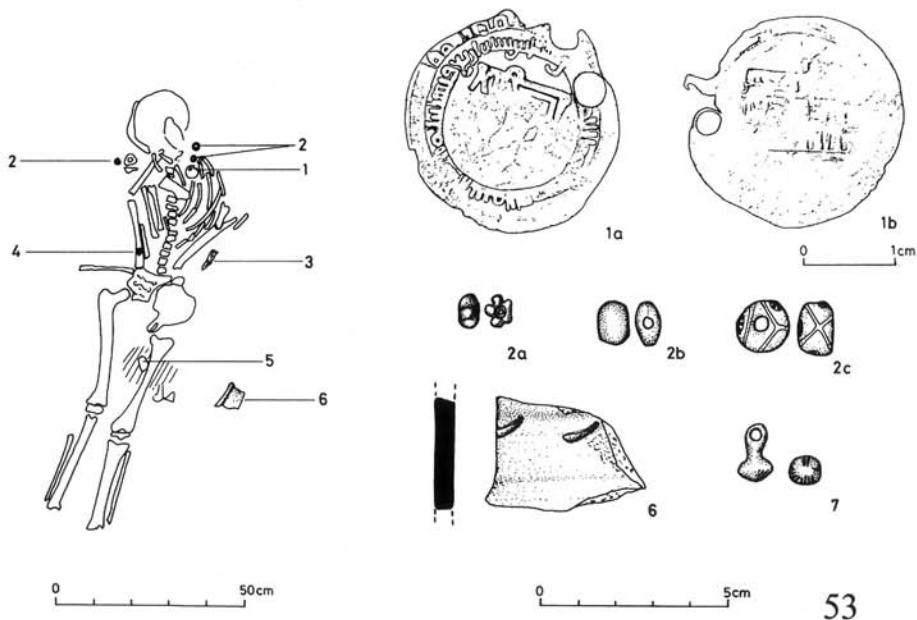
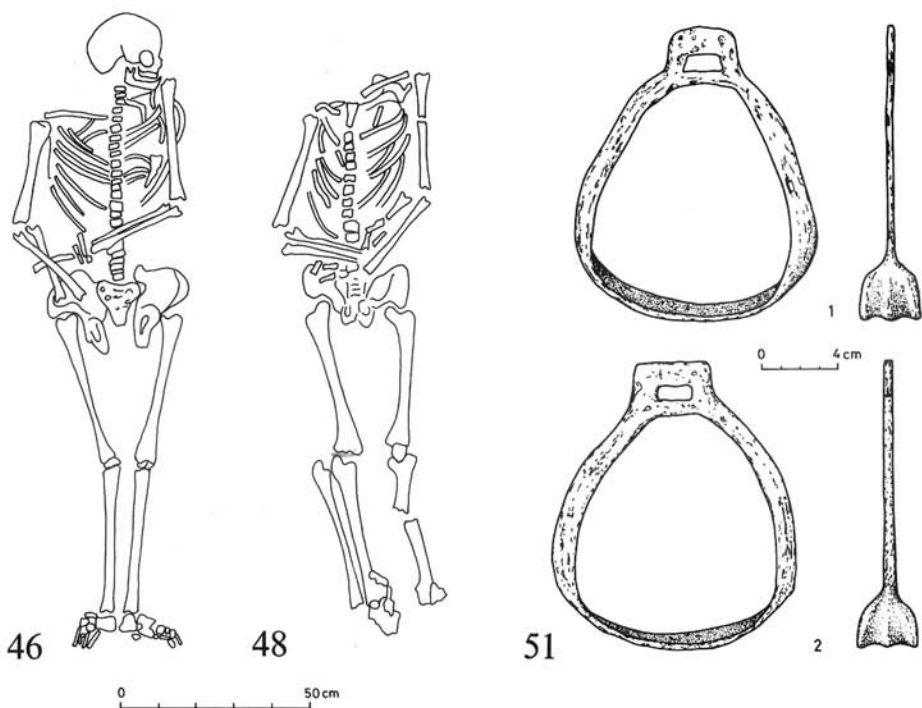
44

17. kép. Kistokaj-homokbánya 40–41. és 43–44. sír

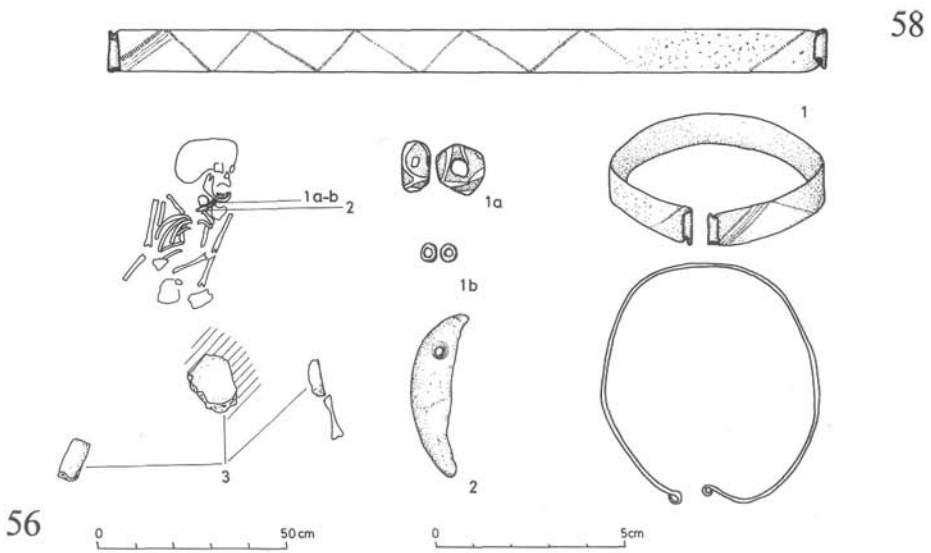
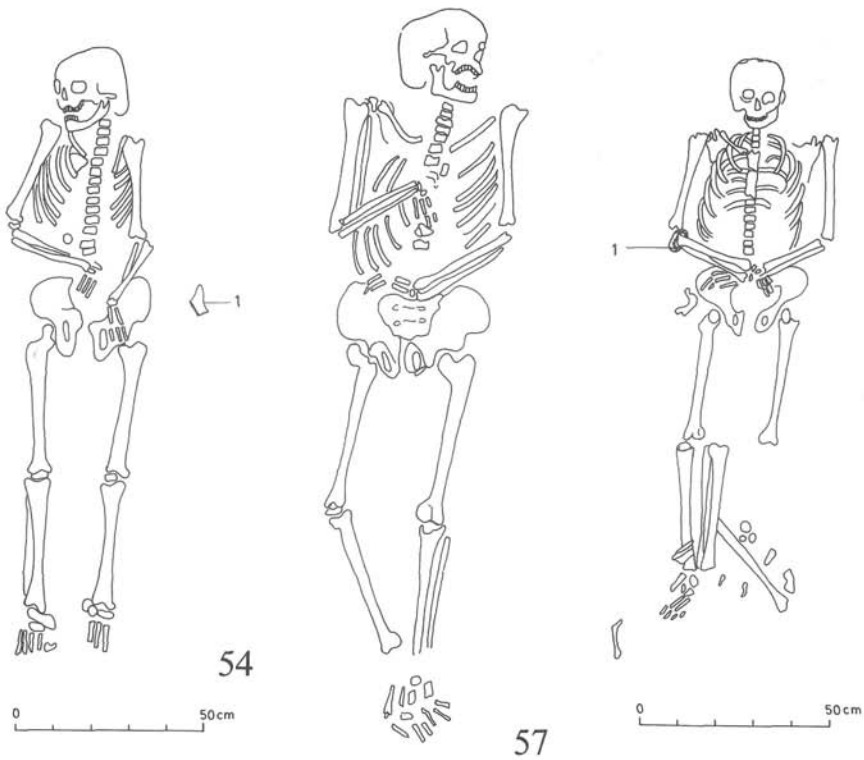
45

18. kép. Kistokaj-homokbánya 45. sír

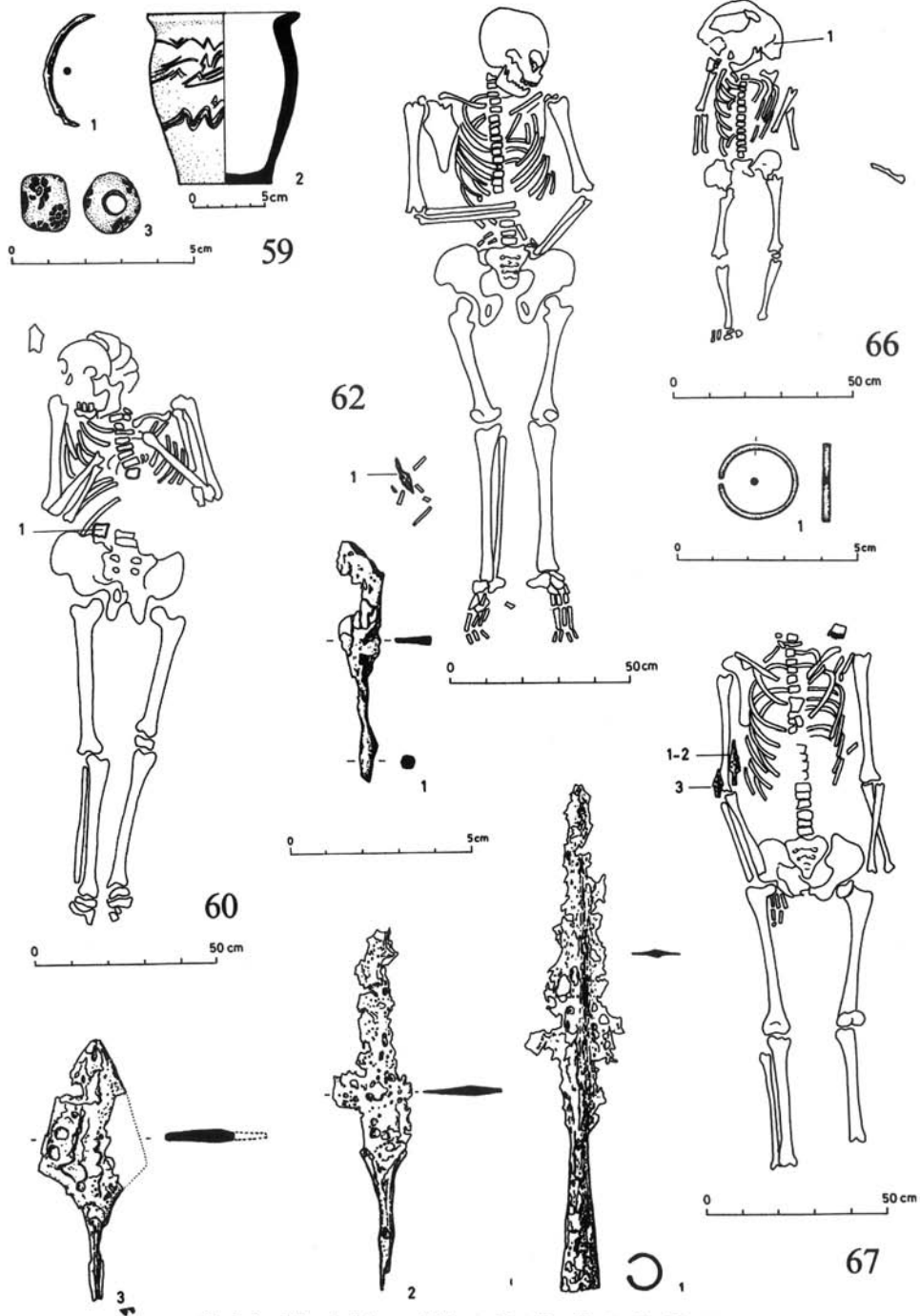
19. kép. Kistokaj-homokbánya 46., 48., 51. és 53. sír

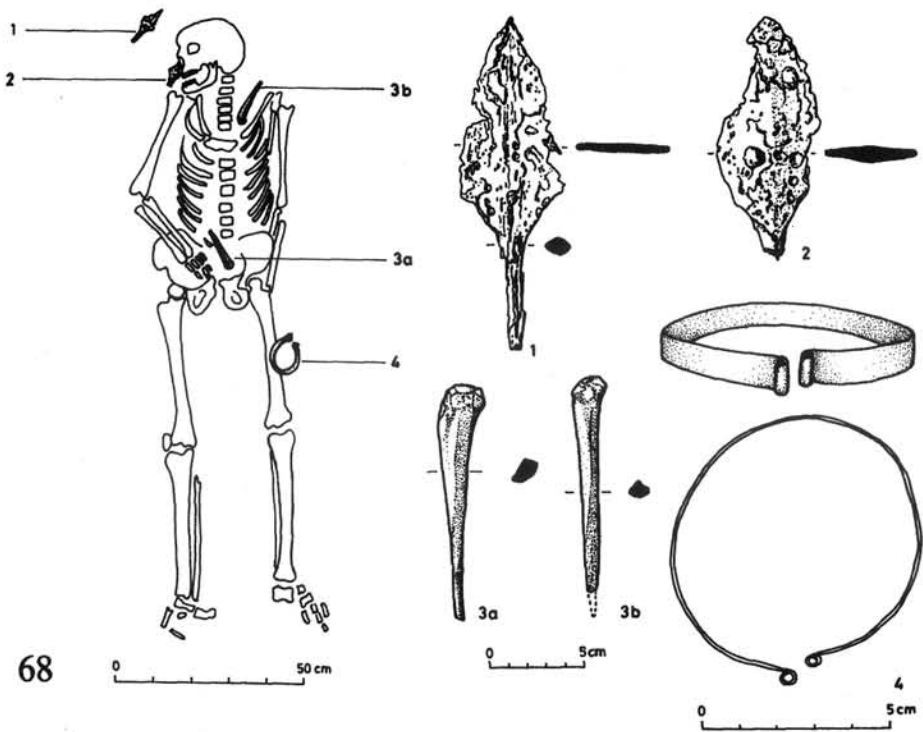

20. kép. Kistokaj-homokbánya 54. és 56–58. sír

4

21. kép. Kistokaj-homokbánya 59–60., 62. és 66–67. sír

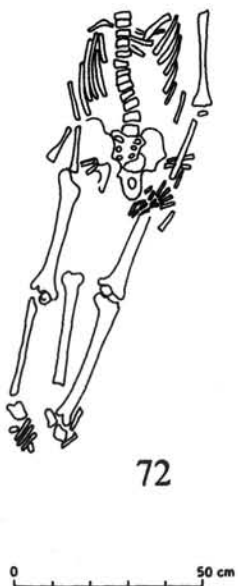

68

0 50 cm

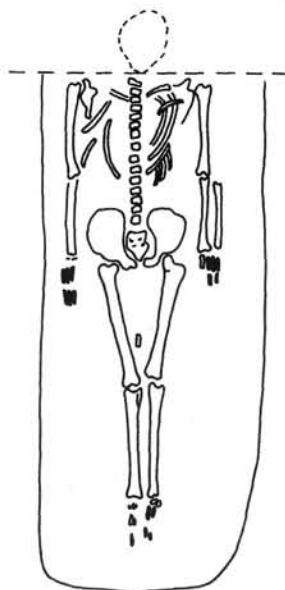
0 5 cm

0 5 cm

72

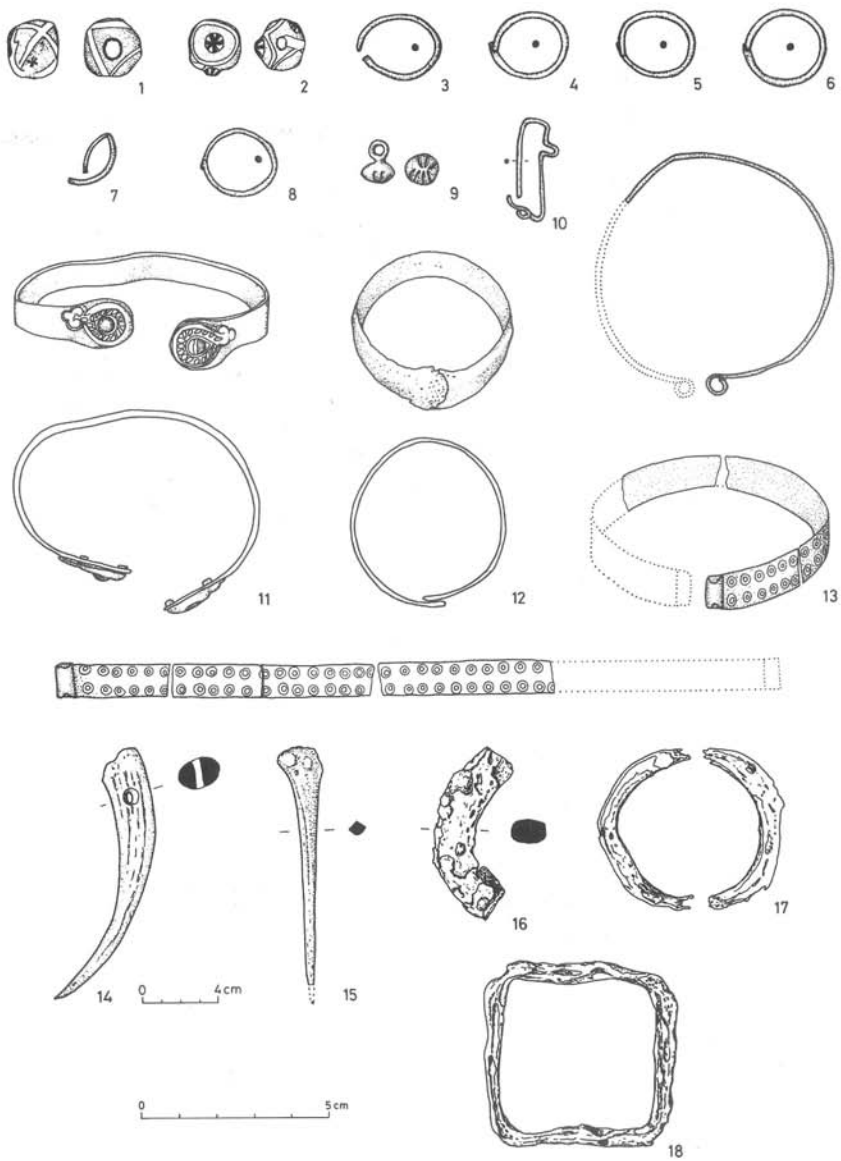
0 50 cm

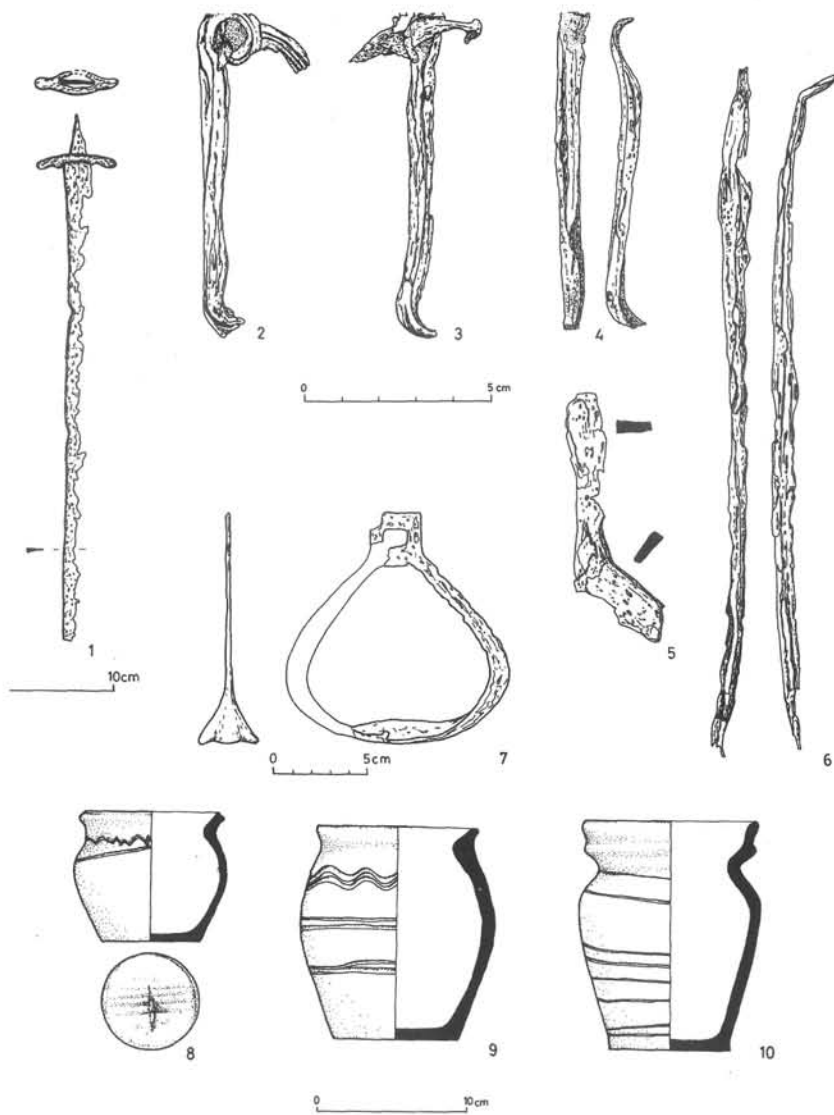
73

22. kép. Kistokaj-homokbánya 68. és 72–73. sír

K₅

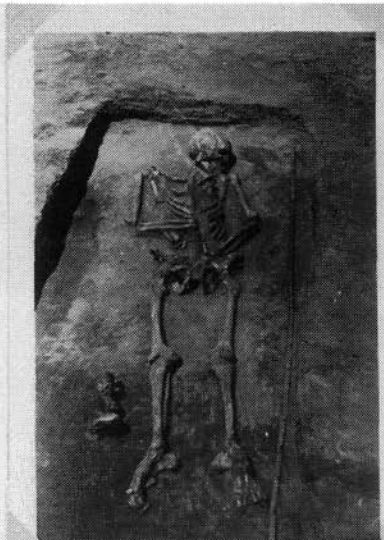
23. kép. Kistokaj-homokbánya, szórványleletek

24. kép. Kistokaj-homokbánya, szórványleletek

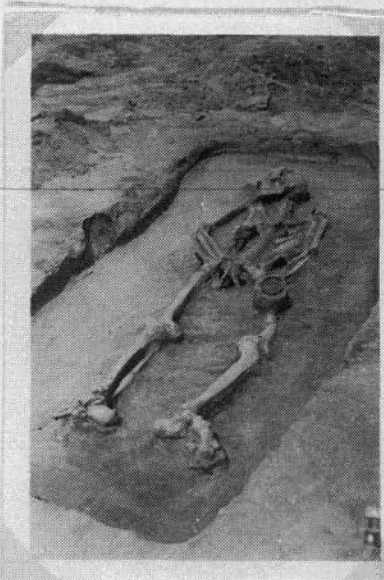
1

3

2

4

25. kép. Kistokaj-homokbánya, 1 – az 1970. évi leletmentés részlete; 2–5. sír; 3–62. sír; 4–68. sír

IRODALOM

- Bakay K.*,
1978 Honfoglalás és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. *StComit* 6 (1978)
- Bartalos Gy.*,
1899 Honfoglalás kori s egyéb régiségleletek Egerben és vidéken. *ArchÉrt* 19 (1899) 353–360.
- Bálint Cs.*,
1968 Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon. *MFME* 1968. 47–89.
1970 A ló a pogány magyar hitvilágban. *MFME* 1970. 31–43.
1971 X. századi temető a szabadkígyósi-páligeti táblában. *BMMK* 1 (1971) 49–86.
1975 A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. *ArchÉrt* 102 (1975) 52–63.
1976 A honfoglalás kor. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. *JATE-jegyzet*. I. Szerk.: Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A. Budapest, 121–164.
1982 Az európai dirhemforgalom néhány kérdése. *Századok* 116 (1982) 3–32.
1991 Súdungarn im 10. Jahrhundert. *StudArch* 11. Budapest
- Bokij, N. M.–Pletnyova, Sz. A.*
1989 Nomád harcos család 10. századi sírja az Ingul folyó völgyében. *ArchÉrt* 116 (1989) 86–98.
- Chalikova, E.–Chalikov, A. H.*
1981 Altungarn an der Kama und im Ural. (Das Gräberfeld von Bolschie Tigani.) *RégFüz* II. 21. Budapest
- Csallány D.*,
1970 Weiblicher Haarflechteschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 22 (1970) 261–299.
- Dabrowska, E.*
1979 Eléments hongrois dans les trouvailles archéologiques au nord des Carpathes. *Acta ArchHung* 31 (1979) 341–356.
- Dienes I.*,
1964 A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. *ArchÉrt* 91 (1964) 18–40.
1965 A honfoglaló magyarok. In: Orosháza története és néprajza. I. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza, 136–174.
1970 A honfoglalás kora. *Magyar Művészettörténet* 1. Budapest
1972 A honfoglaló magyarok. *Hereditas*. Budapest
1975 A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: *Uráli népek*. Szerk.: Hajdú P. Budapest, 77–108.
1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. II. Felső-Tisza-vidék a X. században. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Szerk.: Entz G. Magyarország Műemléki Topográfiaja X. Budapest, 92–114.
- Dušek, M.*
1963 Ein Skelettgräberfeld aus dem 10. und 11. Jh. in Dolný Peter bei Komárno. *AR* 15 (1963) 701–715.
- Erdélyi I.*,
1961–62 A bodrogszerdahelyi honfoglalás kori temető. *JAMÉ* 4–5 (1961–62) 27–30., 221–228.
- Éber L.*,
1902 Abonyi sírleletek a régi középkorból. *ArchÉrt* 22 (1902) 241–263.
- Éry K.*,
1977 Reconstruction of the tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data. *Alba Regia* 8–9 (1968) 93–147.
- Fehér G.–Éry K.–Kralovánzky A.*,
1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. *Rég. Tan.* II.
- Fodor I.*,
1973 Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. A sóshartyáni korongpár. *ArchÉrt* 100 (1973) 32–41.
1975 Verecke híres útján... Budapest
1976 Megjegyzések a zempléni sír értékeléséhez. *ArchÉrt* 103 (1976) 282–285.

- 1980 Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és tiszasülyi korong. *FolArch* 31 (1980) 189–219.
- 1982 Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest
Garam É.,
 1979 Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *FontArchHung*. Budapest
- Gádor J.*,
 1973a. Kistokaj. *ArchÉrt* 100 (1973) 270.
 1973b. Kistokaj. *RégFüz* I. 26 (1973) 73.
- Gádor J.–Hellebrandt M.*,
 1973 A Herman Ottó Múzeum 1972. évi leletmentései. *HOMÉ* 12 (1973) 599–607.
- Gedai I.*,
 1972 A magyar numizmatika keleti vonatkozásai. *MNTÉ* 189–193.
 1986 A magyar pénzverés kezdete. Budapest
- Györffy Gy.*,
 1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- Györffy I.–Viski K.*,
 é. n. A magyarság tárgyi néprajza. In: A magyarság néprajza II.
- Hampel J.*,
 1892 A N. Múzeumi Régiségtár gyarapodása. *ArchÉrt* 12 (1892) 372–380.
 1897 A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. I–II. Budapest
 1900 A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *Pauler Gy.–Szilágyi S.*, A magyar honfoglalás kútfoi. Budapest, 509–826.
 1907 Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest
- Höllrigl J.*,
 1930. Az Árpád-kori keramikánk. *ArchÉrt* 44 (1930) 142–169.
- Jósa A.*,
 1896 A bezdédi honfoglalás kori temető. *ArchÉrt* 16 (1896) 385–412.
- Kemeneczei T.–K. Végh K.*,
 1971 Leletmentések és ásatások 1969–70-ben. *HOMÉ* 10 (1971) 507–515.
- Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P.*
 1977 Le cimetière de Tankeevka. In: *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines á l'Est*. *StudArch* VI. Red.: Erdélyi, I. Budapest, 21–221.
- Kiss A.*,
 1969 Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10–11. Jahrhunderts. *MFME* 1969. 175–182.
 1973 Zur Frage der Bjelo Brdo Kultur. *ActaArchHung* 25 (1973) 327–340.
 1983 Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest
 1985 Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Wien
- Kodolányi J.*,
 1967 Az obi-ugor női ruházat. *Ethnographia* 78 (1967) 385–405.
 1975 A finnugor népek népművészete. In: *Uráli népek*. Szerk.: Hajdú P. Budapest, 189–209.
- Korek J.*,
 1942 A Száraz-ér dülői avar lovas sír. *Dolg* 18 (1942) 156–159.
 1943 A szentes-kajáni avar temető. *Dolg* 19 (1943) 1–129.
- Kovalovszki J.*,
 1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról, 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975) 204–223.
- Kovács L.*,
 1970 A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezésük. *Alba Regia* 11 (1970) 81–108.
 1977 Über die ungarischen Lanzen aus dem 10–11. Jahrhundert. *MittArchInst* 7 (1977) 61–73.
 1986 Viselet, fegyverek. In: *Kristó Gy.*, Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 216–256.
 1988 A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről. *HOMÉ* 25–26 (1988) 161–175.
 1989 Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. *FontArchHung*. Budapest
- Kőhegyi M.*,
 1980 Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras. *ActaArchHung* 32 (1980) 206–239.

- Kralovánszky A.*,
1957 Adatok az ún. S végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. ArchÉrt 84 (1957) 175–186.
- Kürti B.*,
1983 Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás. In: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gy. Szeged, 221–271.
- Laul, Sz. K.*
1986 Odezsda esztoncev I–XVII vv. In: Drevnjaja odezsda narodov vosztočnoj Evropi. Materiali k isztoriko-etnograficeszkomu atlaszu. Szerk.: Rabinovics, M. G. Moszkva, 190–207.
- László Gy.*,
1941 Adatok az avarság néprajzához, II. ArchÉrt 1941. 175–204.
1942 Adatok az avarság néprajzához, IV. In: Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik évfordulójára. Budapest. 16–24.
1943 A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. ArchHung 27. Budapest
1944 A honfoglaló magyar nép élete. Budapest
- Le Coq, A.*
1925 Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. Berlin
- Megay G.*,
1960a. Kistokaj. ArchÉrt 87 (1960) 239.
1960b. Kistokaj. RégFüz I. 13 (1960) 81.
1963 A mezőzombor–bálványdombi honfoglalás kori magyar temető. HOMÉ 3 (1963) 37–53.
- Mesterházy K.*,
1965 A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962–1965. DMÉ 1965. 19–59.
1967 Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez. DMÉ 1967. 131–178.
1980 Nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest
- Méri I.*,
1954 Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásátások eredményéről, II. ArchÉrt 81 (1954) 138–154.
- Parádi N.*,
1958 Beszámoló a pécsi Tettyén 1957-ben végzett ásatásról. JPMÉ 1958. 129–134.
- Pataki V.*,
1939 A hevesi honfoglalás kori női sírlelet. FolArch 1–2 (1939) 200–208.
- Párducz M.–Tary L.*,
1939 A csongrád-vendelhalmi honfoglalás kori lelet. FolArch 1–2 (1939) 189–199.
- Perémi Á.*,
1986 Honfoglalás kori leletek Veszprém megyében. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 18 (1986) 115–133.
- Révész L.*,
1985 Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. AASzeg, Suppl. V. 35–53.
1988 Gömborscsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. HOMÉ 25–26 (1988) 141–159.
1989 Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásatásáról. ArchÉrt 116 (1989) 22–51.
- Szabó J. Gy.*,
1963 A honfoglalás kori lemezes korongok viselete. EMÉ 1 (1963) 95–117.
1964–65 Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. MFMÉ 1964–65. 61–71.
1976 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. III. EMÉ 14 (1976) 17–89.
1983 A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. JPMÉ 28 (1983) 83–99.
- Szabó K.*,
1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest
1955 Honfoglalás kori párták. FolArch 7 (1955) 123–125.
- Szőke B.*,
1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I.
- Szőke B. M.–Vándor L.*,
1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. FontArchHung. Budapest

Tettamanti S.,

1975 Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StComit* 3 (1975) 79–123.

Točik, A.

1968 Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Archaeologica Slovaca – Catalogi* III. Bratislava

Tömörkény I.,

1904 Oroszlámosi leletekről és ásatás a körös-éri iskolánál. *ArchÉrt* 24 (1904) 263–271.

K. Végh K.,

1968 Avar kori leletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* 7 (1968) 47–90.

1970 Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. *HOMÉ* 9 (1970) 79–107.

1971a. Kistokaj. *ArchÉrt* 98 (1971) 277.

1971b. Kistokaj. *RégFüz* I. 24 (1971) 58–59.

1971c. Honfoglalás és kora Árpád-kori régészeti emlékek megyénkben. *Borsodi Szemle* 16 (1971–3) 60–65.

1975 Régészeti adatok Észak-Magyarország i. sz. I–IV. századi történetéhez. *HOMÉ* 13–14. (1975) 65–129.

BESTATTUNGSORT AUS DER ZEIT DER LANDNAHME IS KISTOKAJ

Im Jahre 1970 stiess man in der Nähe der Ortschaft Kistokaj (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén) im Gelände einer offenen Sandgrube bei Oberflächenabschürfungen auf Gräber aus der Landnahmezeit. Schon vorher, und zwar 1950 und 1959, hatte man hier vier Bestattungen entdeckt.¹ Bei den Fundbergungen im Jahre 1970 und 1972 konnten insgesamt 73 Gräber aufgedeckt werden.^{2–3} Ebenso konnten hier Scherben aus dem Altertum und Überbleibsel einer Siedlung aus der Kaiserzeit geborgen werden.⁵ Durch die Erdabschürfungen wurde rund ein Drittel der 73 Gräber aufgewühlt und teilweise sogar zerstört. Hierdurch ist die Analyse und Bewertung dieses Bestattungsortes natürlich erschwert.

Die Gräber waren in West-Ost-Richtung angeordnet, wobei die Skelette mit dem Kopf den Westen lagen. Von der Form her glichen die Gruben zumeist einem Rechteck bzw. einem Boot. Die Skelette lagen ausgestreckt auf dem Rücken mit Ausnahme dessen in Grab Nr. 31. Hier waren die Beine eines jung Verstorbenen nach links gedreht und angewinkelt. In Grab Nr. 44 hatte man die Beine des Verstorbenen an den Knöcheln über Kreuz gelegt. Wahrscheinlich hatte man sie seinerzeit zusammengebunden, damit der Tote nicht zurückkommen kann. Die Arme lagen in verschiedenen Stellungen, doch ist dies weder mit dem Geschlecht noch mit dem Alter des Verstorbenen in Zusammenhang zu bringen. Die Toten aus den Gräbern Nr. 2 und 30 waren in eine Art Matte oder Tuch gewickelt bestattet.

Unter den beigegebenen Gegenständen ist hier der Kettenanhänger mit den vier herzförmigen Silberplättchen (Bild 6, 5.1.) hervorzuheben. Der Anhänger lag unter dem Schädel, demzufolge hat er einst als Haarschmuck gedient. Als zeitgemässe Analogie zu dieser Tracht sind der Kettenanhänger aus dem Spätavarischen^{45–48} sowie als ein späteres Beispiel ein estnischer Kopfschmuck aus dem 17./18. Jahrhundert bekannt.⁴⁹ In Grab 24 wurden zwei durchbrochene Scheiben gesichert (Bild 11, 24.4a–b.). An einem Lederband befestigt, mögen sie als Schmuck in der Haarflechte gedient haben, womöglich zusammen mit den Perlen und kaurischen Muscheln, die in der Nähe gefunden wurden. Auf den Scheiben ist ein Pferd vor dem Lebensbaum stehend abge-

bildet. Beide Haarschmuckstücke müssen die Landnehmer aus östlichen Gebieten mitgebracht haben.^{40-42, 44, 58-60}

Hier wurde nur eine einzige Münze gefunden: ein unter Ismail ibn Ahmed Emir im Jahre 906/907 geprägter Dirham.⁶⁵ Er war an der Perlenkette eines Kindes befestigt, das in Grab Nr. 53 bestattet war. (Bild 19, 53.1.). Unter den anderen Funden sind ausserdem die drei knöchernen Stich- oder Knüpfwerkzeuge (Bild 22, 68.3a-b., Bild 23, 15.) und das eine hörnerne Knüpfwerkzeug (Bild 23, 14.) erwähnenswert. Es ist recht selten, dass man diese Werkzeuge, die eigentlich zum Hirtentum gehören, an Bestattungsorten aus der Landnahmezeit antrifft. Wahrscheinlich sollten sie als unheilabwehrend fungieren, als man sie den Toten beilegte.¹⁰⁰ Keramiken wurden in den Frauengräbern (Nr. 37 und 54.), die den Bestattungsorten aus dem 9-10. Jahrhundert ähneln, sowie vor allem aus Kindergräbern (Grab Nr. 53., 56., 59. und 65.) geborgen.¹¹² Zu den Waffen zählen die blattförmigen Pfeilspitzen (Bild 13, 27.2., Bild 21, 62.1., Bild 21, 67.2-3. und Bild 22, 68.1-2.), die zum Köcher gehörenden Eisenbandteile (Bild 24, 5-6.), der Säbel (Bild 24, 1.) und die Lanze (Bild 21, 67.1.). Das Grab Nr. 51 war ebenfalls aufgewühlt. Hier hatte man einen Reiter bestattet. Hier konnten zwei Steigbügel (Bild 19, 51.1-2.), die verstreut vorkommenden Bruchstücke von Zaumzeug (Bild 24, 2-4.), eine Riemenschnalle (Bild 23, 18.), die alle zum Pferdezaumzeug gehörten, freigelegt werden.

Aller Wahrscheinlichkeit nach hatte der Bestattungsort doppelt so viel Grabstellen, wie jetzt aufgedeckt werden konnten. Von den 73 Gräbern waren 18 Männer-, 15 Frauen- und 16 Kindergräber. Bei 24 Skeletten liess sich das Geschlecht nicht mehr feststellen, da sie recht zerstört waren. Aufgrund des Fundmaterials lässt sich sagen, dass die Verstorbenen zur Mittelschicht unter den Landnehmern gehört haben müssen. Auffallend ist, dass unter den Gräbern die der Frauen die reichsten waren (Grab Nr. 4., 5., 24., 26., 34., 37. und 45.). Diese Erscheinung ist ähnlich wie bei anderen Bestattungsorten auch hier ein Beweis dafür, welche bedeutende Rolle und Platz die Frau einnahm.

Das Alter des Bestattungsortes bzw. der aufgedeckten Teile wurde von uns von der Landnahme an bis zur Wende der sechziger-siebziger Jahre im 10. Jahrhundert festgelegt. Als Zeichen dafür, dass dieser Bestattungsort nicht mehr genutzt wurde, darf gerechnet werden, dass hier keine Haarreifen, die in S-Form enden und im letzten Drittel des 10. Jahrhunderts auftauchen, aufgefunden wurden, ebenso wie die Gegenstände, die auf eine spätere Zeit hinweisen könnten. Dieser Bestattungsort ist ein Beleg dafür, dass sich die landnehmenden Ungarn in der Umgebung von Kistokaj aufgehalten haben.

Katalin K. Végh